

Rusya'nın Kafkasya Müslümanlarını İdare Yöntemi Olarak Askeri-Halk İdaresinin Teşekkülü ve Uygulanışı (1860-1917)

Establishment and Implementation of Russia's Military–Public Administration Among The Caucasian Muslims

Mustafa Tanrıverdi*

*Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

ORCID: MT. 0000-0003-1307-5354

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Mustafa Tanrıverdi,

İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

E-posta/E-mail: mustafatanrıverdi36@gmail.com

Başvuru/Submitted: 31.07.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:

29.09.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:

03.10.2021

Kabul/Accepted: 04.10.2021

Atıf/Citation:

Tanrıverdi, Mustafa. "Rusya'nın Kafkasya Müslümanlarını İdare Yöntemi Olarak Askeri-Halk İdaresinin Teşekkülü ve Uygulanışı (1860-1917)." *Tarih Dergisi - Turkish Journal of History*, 75 (2021): 251-279.
<https://doi.org/10.26650/iutd.977152>

öz

Rusya'nın XIX. yüzyıl başlarında Kafkasya'yı ele geçirme hedefi, bilhassa Kuzey Kafkasya'da büyük bir direnişle karşılandı. Topraklarını Rusya'ya karşı yaklaşık yarım yüzyıl boyunca başarıyla savunan bölge Müslümanları, 1859 yılında Şeyh Şamil'in yakalanmasıyla birlikte Rusya hakimiyetine girdiler. Bununla birlikte Rusya'nın bölgede kendi idari yapılanmasını oluşturma süreci başladı. Rusya Hükümeti 1860'da "Askeri-Halk İdaresi" adıyla yeni bir yapılanmayı devreye soktu. Rusya'nın Kafkasya'ya özgü olarak tasarladığı bu idari yapılanma askeri; ancak yerel unsurların da idareye kısmen dahil edilmesi temelinde şekillendirildi. Bu çalışmada, Rusya'nın Kafkasya'nın bazı bölgelerinde uygulamaya koyduğu askeri-halk idaresinin idari ve hukuki alt yapısı, neden tercih edildiği ve karşılaşılan zorluklar arşiv belgeleri ve birinci el kaynaklar aracılığıyla incelenmeye çalışıldı.

Anahtar sözcükler: Kuzey Kafkasya, Baryatinskiy, Dağıstan, Askeri-halk idaresi

ABSTRACT

Russia's goal at the beginning of the 19th century of conquering the Caucasus encountered huge resistance in the region, especially in the North Caucasus. Local Muslims, who had successfully defended their land against Russia for almost half a century, fell under Russian domination following the capture of Sheik Shamil in 1859. At that time, the process of creating Russia's own administrative structure in the area was launched. In 1860, the Russian government introduced a new structure called the "Military–Public Administration" that was designed specifically for the Caucasus and was based on military administration, with limited inclusion of local people. Using archival documents and primary literature, this research examines the administrative and legal infrastructure of the military–public administration established by Russia in some regions of the Caucasus, why this system was preferred, and the difficulties it encountered.

Keywords: Russia, Caucasus, North Caucasus, Dagestan, Military–public administration

Extended Abstract

The military–public administration, which the Russian Empire imposed to rule certain parts of the North Caucasus, was a military-based administrative structure shaped by the conditions of the period. This system differed from the civil structure that applied in the other provinces of the Russian Empire and was shaped by a perceived need for extreme precautions. After the capture of Sheik Shamil in the summer of 1859, the rebellion against Russia gradually broke down, leading to the creation of the Dagestan Oblast. In 1860 with the approval of the regulation named “The Organization and Administration of Dagestan Oblast” by Aleksandr Baryatinskiy, Viceroy of the Caucasus, the system officially took effect. After some time, it was extended to the Terek and Kuban Oblasts.

Ranked military officers served in the staff of the military–public administration, and the military uniform was intended as a visible demonstration of the authority of the public administration. The administration of the Caucasus believed that the mountain-dwellers, who disdained those without military uniform, could only be affected in this way. It could thus be said that the military uniform itself was a sign of great authority. Thus, in establishing the military–public administration on a permanent basis, the advice of administrators who had served in the Caucasus and knew the region well was highly influential. As a matter of fact, military officers were of the opinion that it was not yet possible for the civil administration used in other provinces to be effective throughout the Caucasus.

In the military–public administrative system, military officers had absolute authority to make and implement decisions over the management of Muslims. Thus, it can be understood from both the actions and the reports of the military governors that the administration exerted significant pressure on inhabitants. These reports frequently offer justifications for keeping the population oppressed. According to them, information about the inhabitants and their lifestyles during previous wars led the military governors to apply oppressive policies. The opinion is frequently expressed that Muslims were inclined to obey the administration thanks to the politics of pressure, and that pleasure could be seen on their faces. In fact, it is implied that Muslims could only respect a strong ruler and organize themselves in obedience to that power.

Officers of the military–public administration possessed the authority to deploy troops against local civilians and to take all manner of precautions in case of disarray and revolt. It seemed obligatory to ensure that such a system could respond quickly and efficiently. While local administrators usually had to take decisions in consultation with their headquarters, this system did not require it. Instead, everything was left in the hands of military administrators, including legal and administrative responsibilities. In practice, this was problematic, as a lack of administrators to follow the orders of certain institutions and military governors caused

inefficiency. This inefficiency manifested itself most clearly issues related to villagers, lands, etc., particularly when these were affected by imperial laws and required the knowledge of ministry officials or specialists. Accordingly, it was difficult for one person to effectively undertake all the administrative functions related to, e.g., the variety of peasant tasks, difficulties in taxation, growth in commerce, widespread works in the mountains, progress in the manufacturing sector, increasing opportunities for public education, etc. In spite of the defects of military–public administration, it was highly convenient from the perspective of security-focused management. Due to their broad powers and privileges, administrative officers assumed great authority over the inhabitants. The merger of legal and administrative authority also strengthened their control, which was further supported by the administration’s right to impose punishment.

While the military–public administration aimed to ensure Russian dominion in the Caucasus, it sought to enforce its rule not only militarily but also culturally. Constant efforts were made to increase the importance of Russian schools in the education of Muslims in the region. Starting primary school in their own language was, for local people, practically an execution. After all, Russian education was universal after the first grade. The spread of Russian institutions meant that everyone learned Russian culture and language, which was eventually supposed to lead to a sense of belonging to that culture.

Another characteristics of military–public administration was the assignment of local inhabitants as administrators in the management of regencies or khanates in rural areas. Officials called “kadi” (Muslim judges) would be appointed as the head of regencies. Nonetheless, these kadi did not assume any religious duties—this title was used because it was familiar to local inhabitants. These officials were doubtlessly selected from local inhabitants on the basis of their loyalty to the Russian government, a measure that reflected Russia’s efforts to assert its own legitimacy. In effect, the administration tried to create a traditional authority by highlighting patrimonial boundaries. The assignment of officials to take charge of administrative units in the North Caucasus, ether on the basis of undoubted loyalty or to gain benefits, was a common practice in the 19th century.

The military–public administration claimed that its first objective was to preserve the customs and traditional lifestyle of the North Caucasus Muslims. In reality, it aimed to weaken and to eventually dispel their specific culture. The opinions of Aleksandr Baryatinskiy, Viceroy of the Caucasus and architect of the military–public administration in the region, confirm this. According to him, the success of the Caucasian War didn’t bring an end to strife in the region—peace would depend entirely on ensuring sociopolitical, economic, and cultural cohesion between the North Caucasus and the Russian Empire.

The Russian government sought to change the demographic structure by promoting

Christianity in the districts where the military–public administration had been established. To this end, the government took decisions to hinder the return of Muslims who had left the area during and after the Crimean War. Moreover, it gave other groups settled in that area the opportunity to appropriate the property of those who managed to return successfully. This hindered a return on any significant scale. The first step by the military–public administrations to change the demographic structure was to increase the Christian population.

Initially, the military–public administration was considered a temporary measure, and it was expected that the region would eventually be governed under a civil administration-oriented order like the other provinces of Russia. However, there was uncertainty about when this it happen. Eventually, in 1882, a radical change occurred in the Caucasus. The Viceroy of the Caucasus was revoked and the Viceroyalty of the Caucasus was constituted. This alteration led to discussions on reforming the military–public administration, which lasted from 1883 to 1909. The reports pertaining to those discussions enable us to understand what kind of politics lay behind preparations to switch to a civil administration without dramatically affecting the lives of local inhabitants—the main goal of the military–public administration. While these discussions resulted in some partial changes, there was no attempt to change the fundamentals of the administration. The relevant statements in the military governors' reports on the nature of reconstruction are quite interesting, as they express disagreement about the timing of the launch of reconstruction.

As a result, after conquering the North Caucasus, Russia ruled through a system of governance characterized by extraordinary terms and military control over local civilians. Since Russia couldn't completely implement certain aspects of the central administration's legal arrangements in some challenging regions of the Caucasus, the military–public administration was created specifically for these regions. In light of archival data, this research reveals how the system operated and affected local inhabitants. Moreover, the reports of the military governors offer first-hand accounts of the challenges that the Russian government faced in the military–public administration, the attitude of the government toward Muslims, and insight into the significance of the Caucasus Muslims in Ottoman-Russian relations.

Giriş

XIX. yüzyılın başlarında Kafkasya'nın bir kısmında hakimiyet kurmayı başaran Rusya, onu elde tutmanın yolunun idari yapılanmadan geçtiğinin farkındaydı. I. Petro döneminden itibaren “*guberniya*” (*vilayet*) sistemini esas alan Rusya, bu sistemi Kafkasya'da da uygulamak istedi. Ancak Kafkasya'nın kendine özgü yapısı, guberniya idari yapılanmasını tümüyle uygulamaya imkan vermedi. Bu nedenle Kafkasya'da daha evvel var olan hukuk, toprak düzeni ve idari yapılanmalar gözden geçirildi.

Avrupa'da ihtilallerin yaşandığı ve bağımsız devletlerin ortaya çıktığı bir süreçte, farklı kimliklerin imparatorluk sınırlarına dahil edilmesi, bu kimliklerin nasıl elde tutulabileceği sorusunu daha sık tartışılır hale getirdi. Kafkasya Orduları Başkomutanı İ. F. Paskeviç'in¹ 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı öncesindeki önerileri, Rus iktidarının Kafkasya konusunda derinlemesine düşünülmüş bir planının olmadığını gösteriyordu. Paskeviç'e göre geçmişte, Kafkasya dağlıklarını cezalandırma yönündeki uygulamalar ve bazı deneyimler Rusya için çok az bir fayda sağladı. Bu nedenle yeni yollar aranmalıydı. Rusya iktidarının artık “*kanser*” olarak gördüğü, dağlıklar üzerinde hakimiyetini tam sağlayamama meselesinin çözümünde silahın değil, kültürel anlamda her türlü faaliyetin ortaya konulmasının etkili olacağı öngörüldü. İlk önerilerden biri Anapa'da lise ve askeri okulların açılmasıydı. Buralarda Çerkes gençlerinin Karadeniz Kazaklarının çocuklarıyla birlikte öğrenim görmeleri sağlanarak bu birliklilik üzerinden uyumlu bir toplum inşa edilebileceği düşünüldü. Hatta çocuk yetiştirilmesinde önemli bir kurum olan “*atalık*”² geleneğinin farklı bir şekilde sokularak uygulanması dahi konuşuldu. Buna göre Rus bir aziz, bir mollayla birlikte

- 1 İvan Fedoroviç Paskeviç (1782-1856), zengin bir toprak ağasının oğlu olarak dünyaya geldi. Askeri eğitimini tamamlayarak 1806 yılında Türk-Rus Savaşı'na katılmak üzere General Mihelson'un emrinde cepheye gitti. Diplomatik görüşmeleri yürütmek üzere İstanbul'a gönderildi. 1806-1812 Türk-Rus Savaşı'ndaki başarılarından dolayı ödüllendirildi. 1812'de Fransa'ya karşı yapılan savaşta aktif görev aldı. 1827 yılında Kafkasya Orduları Başkomutanı ve Kafkasya Genel valiliği görevine getirildi. 1826-1828 Rus-İran ve 1828-1829 Türk-Rus Savaşı'na katıldı. Polonya ayaklanmasının bastırılmasında görev aldı. “Paskeviç, İvan Fyodoroviç, Gr. Erivanskiy, Svetl. Kn. Varşavskiy”, *Voennaya Entsiklopediya*, Tom 17, Moskva 1914, s. 313-316; Paskeviç'in Kafkasya'daki faaliyetlerine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, *Rusya'nın Kafkasya Siyaseti General Paskeviç'in Başkomutanlığı Dönemi (1827-1831)*, Ankara 2021.
- 2 Kafkas kavimleri arasındaki Türklerin aile hayatlarında karşımıza çıkan atalık, Selçuklular'daki atabeylik ile kısmen yakınlık göstermektedir. Kafkaslar'daki bazı Türk aileler küçük yaştaki çocuklarını terbiye ve eğitim için başka ailelerin yanına vermişler ve çocuğun eğitimi ile uğraşan bu ailelerin reisine atalık demişlerdir. Kırım hanları şehzadelerine de bu usulün uygulanmış olması, Selçuklulardaki atabeylik müessesesinin atalık ile ilgili olabileceği düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Coşkun Alptekin, “Atabeg”, *DİA*, cilt IV, İstanbul 1991, s. 38; “Atalık” kurumunun olduğu haliyle devam etmesini sakıncalı bulan Kafkasya Orduları başkomutanı A. P. Yermolov ise 1822 yılında bu uygulamayı yasaklayan kanunu ilan etmiştir. Buna göre “*Bundan sonra bütün idareci ve soyluların kendi çocuklarını eğitilmeleri amacıyla başka halklara Kuban, Karaçay ve genel olarak dağılı halklara vermeleri yasaklanıyordu. Daha önce verilenlerin de geriye dönüşleri sağlanacaktı.*” R. E. Kesayeva - A. Y. Slanova, “Nekotoriye osobennosti traditsiy kulturi narodov Severnogo Kavkaza (Atalıkçestvo)”, *Vestnik Severo-Osetinskogo Gosudarstvennogo Universiteta im K. L. Hetagurova*, sayı 4 (2018), s. 21.

Müslüman çocuklarına Hristiyanlığın üstün yanlarını anlatacağı. Bazıları, müziğin ruhu etkileme gücünden yararlanılması önerisinde bulundu³.

Bütün bu önerilerin ve kabul edilen uygulamaların Rusya'nın Kafkasya'yı mümkün olan en kısa zamanda hakimiyeti altına alması konusunda işe yaramayacağı düşünülüyordu. İmparator ve ona yakın devlet görevlileri Kafkasya'daki savaşın bir an evvel sonlandırılmasını istiyorlardı⁴. Bunun için de askeri önlemlerin ağır bastığı uygulamalar kendini gösterdi. Askeri-halk idaresi olarak adlandırılan sistem ise, kendi topraklarında Rus hakimiyetini kabul etmeyen Kuzey Kafkasya Müslümanlarının yaklaşık yarım yüzyıl süren direnişinin ardından gündeme geldi.

Bu çalışma, Rusya İmparatorluğu'nun XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kafkasya'da tam hakimiyet kurmasının ardından bölgede uygulamaya koyduğu askeri-halk idaresinin oluşturulma sürecini, karşılaşılan zorlukları ve bunun bölge halkı üzerindeki etkilerini, başta askeri vali raporları olmak üzere arşiv verileri üzerinden değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Askeri Halk Yönetiminin Kökeni ve Kuzey Kafkasya'da Yürürlüğe Konması

Rusya İmparatorluğu'nun Kuzey Kafkasya'nın bazı bölgelerini yönetmek adına yürürlüğe koyduğu "Askeri-halk idaresi", dönemin koşullarında belirlenen askeri temelli bir idari yapılanmaydı. İmparatorluğun diğer vilayetlerinde uyguladığı sivil yapılanmadan farklı olan bu sistem, olağanüstü tedbirlerin gölgesinde şekillenmişti. 25 Ağustos 1859'da Şeyh Şamil'in yakalanmasının ardından direnişin kısmen kırılmasıyla ortaya çıkan sistemin tam anlamıyla teşekkül ettiği yer Dağıstan Oblastı⁵ oldu. 1860'ta Kafkasya Naibi A. İ. Baryatinskiy'in⁶ onayıyla çıkan "Dağıstan Oblastı'nın Teşekkülü ve Yönetimi" adlı nizamname ile sistem resmi olarak yürürlüğe kondu. Esasında sistemin temel uygulamalarını 1852 yılından itibaren Çeçenlerin idaresi için başvurulduğu⁷ bilinmektedir. Kafkasya Naibi

3 V. Potto, *Kavkazskaya Voyna v otdelnih oçerkah, epizodah, legendah i biografyah*, Tom 5, Tiflis 1889, s. 1-2.

4 Potto, *Kavkazskaya Voyna*, s. 4-12.

5 Oblast, askeri valilerin yönettiği vilayet yapılanması.

6 Knez Aleksandr İvanoviç (1815-1879), İmparatoriçe Aleksandra Feodorovna'nın desteğiyle 1831 yılında muhafız alayına alınarak askerlik kariyerine başladı. Askerlik eğitimini tamamlamadan Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı ele geçirmek amacıyla yürüttüğü Kafkasya Savaşı'na katılmak üzere 20 yaşında Kafkasya'ya gönderildi. Aldığı yara sonucunda Petersburg'a dönen Baryatinskiy, daha önce ihmal ettiği askerlik eğitimini tamamlamaya yöneldi. Üniversitedeki dersleri takip etti ve Rusya hakkında yabancı literatürde çıkan kitapları toplayarak askerlik sanatına dair pek çok okuma yaptı. 1845 yılında albay rütbesiyle yeniden Kafkasya'da görevlendirildi. Knez Vorontsov'un komutasında Şeyh Şamil'e karşı yapılan muharebelere katıldı. Askeri kariyerinin en önemli aşamalarını Kafkasya'da geçiren Baryatinskiy, 1856 yılında Kafkasya Orduları başkumandanı ve Kafkasya Naibi olarak atandı. 1859 yılında Şeyh Şamil'i esir aldı. Kafkasya Naibliği görevini 1862 yılına kadar sürdürdü. "Baryatinskiy, Knyaz, Aleksandr İvanoviç", *Voennaya Entsiklopediya*, Tom IV, Moskva 1911, s. 404-406.

7 STSA, Fond 13, op. 3, d. 686, list 1.

M. S. Vorontsov'un⁸ “mahkeme” adıyla oluşturduğu bu sistem, öncelikle Çeçenlerin dini ve örfi geleneklerinin dikkate alındığı yargı düzenlemeleri temelinde şekillendi. Bu idarenin uygulayıcıları asker kökenlilerdi. Halktan seçilen temsilciler de onların belirledikleri görev tanımı içerisinde kalmak durumundaydılar. 1 Nisan 1858’de kabul edilen Kafkasya Ordusu Kanunnamesi ve bunun içerisinde yer alan “*Sivil İdare Kapsamına Girmeyen Dağlı Hakların Yönetimi Hakkında*” adlı bölüm, Kafkasya’daki askeri-halk idaresinin temeli sayılan düzenlemeydi⁹. Kafkasya’nın bütününde asayışı sağlamak adına askeri-halk idaresi sistemini kurmak, uygulamak gerekli görülüyordu¹⁰.

Askeri-halk idaresi, yukarıda kısmen değinilen sebepler neticesinde Rusya açısından bir zorunluluk olarak ortaya çıktı. Kafkasya’da yeni bir yönetim modeli olarak uygulanmasında, dünyadaki hangi örneklerden yararlanıldığına dair farklı görüşler vardır. Bu görüşler arasında Osmanlı Devleti’nin eyaletlerdeki uygulamaları örnek gösterildiği gibi; Fransa’nın Cezayir’de uyguladığı yönetim modeline de atıf yapılmaktadır. Yine Rusya’yla hemen hemen aynı dönemde İngiltere’nin Hindistan’da uyguladığı sistemle benzerlik kuranlar vardır¹¹.

Bu görüşlerin yanı sıra, sistemin kendine özgü yapısının doğrudan Kuzey Kafkasya’daki savaş ortamında şekillendiği görüşü de¹² göz ardı edilmemelidir. Kuzey Kafkasya Müslümanlarının, topraklarında Rusya hakimiyetinin kurulmasını engellemeye yönelik uzun süreli ve başarılı direnişleri, Rusya iktidarını endişelendirmiş ve hakimiyeti ancak askeri gücün gölgesinde sağlayabileceğine inandırmıştır.

Askeri-halk idaresi, Fransa’nın askeri ve hukuki bağlamda Cezayir’de 1830-1850 yılları arasında uyguladığı idari yapıyla büyük benzerliğe sahipti. 1845 yılında Cezayir’in sahil kesimleri, daha sonra Dağıstan’da olduğu gibi, merkezi yönetimin genel yasalarının geçerli olduğu yapılandırmaya tedricen geçmeye başladı. Bununla birlikte Cezayir’in Müslüman

-
- 8 Mihail Smyönoviç Vorontsov (1782-1856), babasının elçilik görevinden dolayı eğitimini İngiltere’de aldı. 1803 yılında Kafkasya’da General Tsitsianov’un emrine girdi ve Gence Kalesi’nin kuşatılmasında görev aldı. Ardından Revan Hanlığı ve İmereti ve daha birçok bölgenin ele geçirilmesine yönelik operasyonlar düzenledi. 1806-1812 Türk-Rus Savaşı’na katıldı ve Plevne, Lofça ve Selva’ya yapılan saldırılarda bulundu. 1844-1854 yılları arasında Kafkasya Orduları başkumandanı ve Kafkasya naibi olarak görev yaptı. “Vorontsov, Svet. Knyaz, Mihail Smyönoviç”, *Voennaya Entsiklopediya*, Tom VII, Moskva 1912, s. 40-43.
- 9 Semen Esadze, *İstoriçeskaya zapiska ob upravlenii Kavkazom*, Tom I, Tiflis 1907, s. 166-169.
- 10 *STSA*, Fond 13, op. 3, d. 686, list 1ob.
- 11 *Severnny Kavkaz v sostave Rossiyskoy imperii*, ed. V. O. Bobrovnikov-İ. L. Babiç, Moskva 2007, s. 206; *STSA*, Fond 13, op. 3, d. 686, list 14 ob; Bahsedilen benzerlik Osmanlı Devleti’nin klasik dönemi eyalet sistemiyle kurulabilir. 1860’lı yıllarda Rusya’nın Kafkasya’daki idari reformunu, otoritesini etkin olarak sağlama üzerine kurduğu görülmektedir. Bununla birlikte aynı dönemde, 1861’de Cebel-i Lübnan için Osmanlı Hükümeti’nin oluşturduğu statü, etnik-dini grupların eşit biçimde idareye katılması esasına dayanıyordu. Cebel-i Lübnan mutasarrıflığı, Hıristiyan bir mutasarrıf başkanlığında karma üyeli bir idare meclisi tarafından yönetilecekti. İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara 200, s. 429. Bu bakımdan Kafkasya’da 1860’ta kurulan askeri-halk idaresi, Osmanlı’nın Cebel-i Lübnan’da 1861’de kurduğu sistemle çok temel farklılıklara sahipti.
- 12 Zarema Hasanovna İbragimova, “Voенно-narodnoye upravleniye na Severnom Kavkaze (Vtoraya polovina XIX-naçalo XX vv)”, *Voенno-İstoriçeskij Jurnal*, no. 9 (2020), s. 61.

nüfus yoğunluğuna sahip bölgelerini, 1830-60 yılları arasında askeri idareciler yönetmeye devam etti. Buradaki idari birimlerin başında, doğrudan Paris'teki savaş bakanına bağlı genel valiler bulunuyordu. İdari bakımdan üçe ayrılan Cezayir'de, başlangıçta “*Arap büroları*” olarak adlandırılan yapıya rastlamaktayız¹³.

Fransa'nın Cezayir'de uyguladığı sistemin Rusya'nın askeri idarecileri tarafından yakından takip edildiği arşiv verilerine yansımaktadır. Buradan hareketle, askeri-halk idaresinin oluşumunda Fransa ve İngiltere'nin tecrübelerinin göz önüne alındığı ve buna uygun yönetim sistemi kurulduğu söylenebilir. Rus askeri idarecilerinin yazışmalarında Fransızların tecrübesine dikkat çekiliyordu¹⁴. Nitekim 1860'lı yıllarda yürütülen reform sürecinde de Kafkasya'daki idarecilerin İngiltere ve Fransa'nın deneyimlerinden yararlandıkları tespit edilmektedir¹⁵.

Marc Ferro, *Sömürgecilik Tarihi* adlı çalışmasında; Le National gazetesinin 1844 yılındaki yazısına atıfla Şeyh Şamil'in Dağıstan'da Ruslara karşı yürüttüğü mücadelenin, Abdülkadir'in Cezayir'de Fransızlara karşı yürüttüğü mücadeleyle benzerlikler taşıdığını vurgulamaktadır. Şeyh Şamil'in cesareti Petersburg'da, Abdülkadir'in cesareti de Paris'te hayranlık uyandırmıştı¹⁶.

Kafkasya'da askeri-halk idaresinin teşekkülü, Rusya'nın “*Kafkasya Savaşı*” olarak adlandırdığı savaşın bitmesiyle başladı. Şeyh Şamil'in esir alınmasının ardından Kafkasya Naibi Baryatinskiy, Savaş Bakanı D. A. Milyutin'e¹⁷ şu sözleri içeren bir mektup gönderdi: “*Doğu Kafkasya'da yarım yüzyıldır süren savaş bitti... Yeni hakimiyet altına alınan bütün yerlerde bizim yönetim düzenimizin uygulanmasına yönelik emir verdim*”.¹⁸ Buna göre Kafkasya'nın doğusunda iki oblast teşkil edilerek askeri idarenin kontrolüne geçti: Dağıstan

13 *Severnny Kavkaz v sostave Rossiyskoy*, s. 206-207.

14 “*Cezayir'in askeri-halk idaresinin genel yurttaşlık yönetimine nüfusu hazırlamayı, sadece teorik olarak değil uygulamada da hazırlama hizmeti büyük önem taşımaktadır. Bu bölgede Askeri-halk idaresi oblastı yaklaşık yarım yüzyıl boyunca sürekli olarak azaldı ve günümüzde de askeri kontrol altında Cezayir'in oldukça az bir bölgesi bulunmaktadır. Aslında, şimdi sivil topraklar yaklaşık 4 milyon kişilik bir nüfusun yaşadığı oblastı kapsamaktadır. Aynı zamanda askeri idarenin olduğu toprakta yaklaşık 600 bin kişi yaşamaktadır. Böylelikle askeri idare Cezayir'de yalnızca 8/1 kısımda geçerlidir. Kafkasya'da ise askeri halk idaresi bölgesinin küçülmesi gerçekleşmedi*”. *STSA*, Fond 13, op. 3, d. 686, list 15 ob-16.

15 *Severnny Kavkaz v sostave Rossiyskoy*, s. 206-208.

16 Marc Ferro, *Sömürgecilik Tarihi Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Kadar 13.-20. Yüzyıl*, çev. Muna Cedden, Ankara 2002, s. 158; “*Sürgündeki Victor Gugo, Abdülkadir'e 1852'de yazdığı “Orientale” adlı bir şiirinde övgüler düzecek kadar sempati duymaya başlamıştı “Abdülkadir daha da popülerleştirilmiş, Paris'te çok sayıda Abdülkadir portresi bulunur olmuş ve Abdülkadir'in serbest bırakılması gündemde tutulmuştur”, Adil Baktaya, “1830: Fransa'nın Cezayir'i İşgali, Abdülkadir'in Yükselişi ve Amerikan Kamuoyunda Abdülkadir Hayranlığı”, Ortadoğulu Etütleri, I/2 (Ocak 2010), s. 146-155.*

17 Dmitriy Alekseyeviç Milyutin (1816-1912), 1861-1881 yılları arasında Rusya'nın savaş bakanı olarak görev yaptı. Milyutin'in askeri reformları hakkında bkz. A. A. Kersnovskiy, *İstoriya Russkoy Armii (Tom II) ot vzyatiya Parija do pokoreniya Sredney Azii 1814-1881 g.g.*, Moskva 1993, s. 179-196.

18 *Severnny Kavkaz v sostave Rossiyskoy*, s. 190.

Oblastı ve Terek Oblastı¹⁹. Aynı şekilde Zakatala Okruğu'nda askeri yönetim koşullarının geçerli olmasına karar verildi²⁰. Bunun gerekçesini ve kendi düşüncesini 1862-1881 yılları arasında Kafkasya Naibi olan Mihail Nikolayeviç, “*Dağıstan Oblastı'nda tamamıyla dağılı nüfus yaşıyor ve ben bu oblastta yönetim düzeninin kesintiye uğramasından yana değilim*” sözleriyle açıklamaktaydı. Bununla birlikte Mihail Nikolayeviç, Zakatala Okruğu ve Sohum Otdeli'nde bir süre sonra sivil idare kurallarının geçerli olduğu düzene geçilebileceğini düşünmekteydi²¹.

Tamamıyla askeri bir idare yerine, onun etkin yönlerini işleterek “*askeri-halk*” idaresi şeklinde adlandırılacak sistemin yapılmasına gidildi. Sistemin tam olarak ne ifade ettiğini 1905-1915 yılları arasında Kafkasya Naibliği görevini yürüten İ. İ. Vorontsov-Daşkov şu sözlerle özetliyordu: “*Rus birliklerinin Kafkasya'da yerel unsurlarla savaştığı dönemde oluşturulan askeri-halk idaresi sistemi, Kafkasya Ordusu Başkomutanlığı'nın yüksek idaresi altındaki subayların ellerindeki iktidarın odağında oluşturulmuştur ve iç işlerinde nüfusa kendi adetlerine göre yönetilme imkanı vermektedir.*”²²

Askeri-halk idaresi, Dağıstan ve Terek oblastlarında uygulanmaya başlandıktan kısa süre sonra, yeni oluşturulmuş olan Kuban Oblastı'nda da kabul edildi. Bunlar arasında en uzun süreli olarak Dağıstan Oblastı'nda yürürlükte kaldı. Burada 1917'ye kadar askeri-halk idaresi devam etti²³. Dağıstan ile aynı zamanda kısmen Zakatala Okruğu'nda kabul edildi. Bölgedeki ayaklanma nedeniyle, sistemin yürürlüğe girdiğine dair kanunname Kafkasya ordusu başkomutanı tarafından ancak 1864 yılında onaylandı. Sonra Sohum bölgesinde, idari adıyla Sohum Okruğu'nda 1866 yılında Knez Mihail Şervaşidze'nin idaresinde bir askeri-halk idaresi oluşturuldu. Kafkasya'daki askeri halk yönetiminin son idari yapılanmaları ise, 1878 Berlin Antlaşması'yla Rusya'ya terkedilen Batum ve Kars'ta teşkil edildi²⁴.

30 Aralık 1869 tarihinde, şartların sivil idareye geçiş için uygun olduğu düşünülen Terek ve Kuban oblastlarında askeri koşullar kaldırılarak, bu oblastlarda sivil idare hükümlerinin kabul edildiğine dair kanun onaylandı. Bu değişikliğin gerekçelerini Kafkasya Naibi Mihail Nikolayeviç, İmparator II. Aleksandr'a 1871 yılında sunduğu raporunda anlatmaktadır.

19 *Vsyöpoddanneşiy otçyöt namestnika Kavkazskago po grajdanskomu upravleniyu Kavkazskim ve Zakavkazskim Krayem 1863-1871*, Tiflis 1871, s. 20.

20 *AKTI Sobranniye Kavkazskoyu Arheografiçeskoyu Komissieyu*, Tom XII, Tiflis 1904, s. 1371.

21 *Vsyöpoddanneşiy otçyöt namestnika Kavkazskago po grajdanskomu upravleniyu Kavkazskim ve Zakavkazskim Krayem 1863-1871*, s. 21.

22 *Severnny Kavkaz v sostave Rossiyskoy*, s. 190.

23 Kuban Oblastı'ndaki askeri-halk idaresi, oblastın dağlık kesimlerinde beş okrug oluşturularak 1866'da yürürlüğe kondu. 1869'da Kuban ve Terek oblastlarında sivil idare kuralları geçerli oldu. M. A. Bazarnov, “*Pravoviye osnovi voenno-narodnoy sistemi upravleniya Severnim Kavkazom*”, *Vestnik Moskovskogo Universiteta MVD Rossii*, no. 11 (2008), s. 69-70; *Vsyöpoddanneşiy otçyöt namestnika Kavkazskago po grajdanskomu upravleniyu Kavkazskim ve Zakavkazskim Krayem 1863-1871*, s. 21.

24 *STSA*, Fond 13, op. 3, d. 686, list 4 ob.

Ona göre; Terek Oblastı'nın askeri valisi Loris-Melikov tarafından alınan doğru kararlar sayesinde, 300.000 kişiden oluşan Kumuk, Çeçen, Oset ve Kabardey nüfusu medenileşme yolunda önemli ilerlemeler kaydetti. Bunlar arasında Çeçenler ilkel ve kontrol edilemez olarak görülse de bu durumun Terek Oblastı'nın tamamında sivil idarenin geçerli olmasına engel teşkil etmediği kanaatini taşımaktaydı²⁵.

1869 yılında onaylanan kanun gereğince Terek ve Kuban'da askeri-halk idareleri kaldırılınca, bu bölgelerdeki Kazak askeri birlikleri mülki idareye itaat edeceklerdi. Ayrıca iki oblastta da bundan sonra 20 Kasım 1864 tarihli hukuk tüzüğüne göre hareket edilecekti. Yeni kanunun getirdiği düzenlemeler 1 Ocak 1870 tarihinde uygulanmaya başlandı²⁶. Ancak şunu belirtmek gerekir ki asker kökenli idarecilerin oblast yönetimine atanmaları son bulmadı. Oblastın baş idarecisi olarak seçilen kişi aynı zamanda Kazak birliklerinin de başkomutanlığını üstleniyordu. Yalnızca artık Rusya'nın diğer sivil vilayetlerindeki valilerin yetkilerini de kullanıyorlardı ve bu yetkileri dahilinde ülkenin genel hukuk kurallarının kendi oblastlarında da uygulanmasını sağlıyorlardı²⁷.

Dağıstan Oblastı'nın idari birimlerini okruglar (kaza) oluşturuyordu. Okruğun başında naçalnik (başkan) bulunuyordu. Bazı istisnai durumlara da rastlanıyordu. Örneğin Dargin Okruğu, merkezi idare tarafından atanan kadılar aracılığıyla yönetiliyordu. Okruglar'ın alt birimi olarak naiblikler bulunuyordu. Böylece Dağıstan Oblastı'nın idari yapılanması askeri ve sivil olarak şekillenmişti²⁸.

Dağıstan Oblastı'nda 1860 yılında okrug idari yapılanması olarak Dargin, Gunib, Kazikumuk, Kaytag-Tabasaran, Samur, Bejit ve Zakatala Okruğu yer alıyordu. Hanlıklar olarak Mehtioğlu, Avar, Küre; naiblik olarak Prisulak ve gradonaçalstvo (şehir yönetimi) olarak Derbent vardı²⁹. Bu anlamda feodal bir teşkilatlanma söz konusuydu. Rusya İmparatorluğu yeni ele geçirdiği topraklarda en büyük desteği feodal beylerden almayı amaçladı. Bu amaç doğrultusunda yerel hanlar kaza (okrug ve uyezd) yönetimlerinin başına getirildi³⁰.

Bu anlamda, Kafkasya'yı yerinde gözlemleyen Baryatinskiy'nin sosyal ve kültürel yapının farklılığını dikkate alarak idari yapılanmayı gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır³¹.

25 *Vsyöpoddanneşiy otçyöt namestnika Kavkazskago po grajdanskomu upravleniyu Kavkazskim ve Zakavkazskim Krayem 1863-1871*, s. 21.

26 *Vsyöpoddanneşiy otçyöt namestnika Kavkazskago po grajdanskomu upravleniyu Kavkazskim ve Zakavkazskim Krayem 1863-1871*, s. 21.

27 *Vsyöpoddanneşiy otçyöt o sostoyanii Terskoj Oblasti i Terskago Kazaçyago voyska za 1890 god*, Vladikavkaz 1891, s. 2.

28 M. Ya. Mirzabekov, "Administrativno-territorialnoye ustroystvo Dagestana vo vtoroy polovine XIX-naçale XX v.", *Vestnik İnstituta İAE*, no. 2 (2014), s. 81.

29 *Pamyatnaya knijka Dagestanskoy oblasti*, Temir-Han-Şura 1895, s. 50.

30 Candan Badem, *Çarlık Yönetiminde Kars, Ardahan, Artvin 1878-1918*, İstanbul 2018, s. 52.

31 "Voенно-народное управление", *Voennaya Entsiklopediya*, T. 18, Peterburg 1912, s. 519.

Bununla birlikte Kuzey Kafkasya'daki idari düzenlemeyi, Rusya merkez yönetiminin Kırım Savaşı'nın ardından başlattığı reform hareketleri içerisinde görmek, genel çerçevede içerisindeki yerini oturtmak anlamında önemlidir. II. Aleksandr'ın imparatorluğun hemen her tarafında hissedilen düzenlemelerinin, Kuzey Kafkasya'ya özgü yanı sıra ise askeri-halk idaresi olarak kendisini göstermiştir. Türkistan'ın ele geçirilmesinin ardından orada da uygulamaya konulan bu sistem, esas itibarıyla Müslüman nüfusun yoğunlukta olduğu bölgelerde ortaya konulan idari sistem halini aldı.

Askeri-halk idaresinin yukarıda adı geçen bölgelerin tüm sınırlarında tam anlamıyla uygulandığı söylenemez. Oblastların idaresi iki kısma ayrılıyordu. Şehirlerde sivil yönetim, kırsal kesimlerde, yani neredeyse tamamı Müslüman nüfusa sahip bölgelerde askeri yönetim hüküm sürüyordu. Askeri-halk idaresinin Kafkasya'daki yapılanması, Güney Kafkasya'da ve Rusya İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinde uygulanan sivil idare sistemiyle farklılık arz ediyordu.

Esasında Güney Kafkasya'daki Rus hakimiyetinin başlangıcında, Gürcistan örneğini ele aldığımızda, burada da asker kökenlilerin idareci olarak atandıklarını görmekteyiz. İdari reformları hızla gerçekleştirme amacıyla bu yönetime başvuruluyordu³². Ancak 1846'dan sonra Tiflis Vilayeti'nin kurulmasıyla birlikte sivil bir idari yapının oluşturulduğu söylenebilir³³.

Rusya'nın, Kafkasya'nın kendine has farklılıklarını gözlemleyerek, idari yapılanmada çeşitliliğe gittiği anlaşılmaktadır. Buna dayanarak oblast halkının üç temel uygulamayla yönetildiğini söylemek mümkündür. Birincisi imparatorluğun genel kanunlarının Güney Kafkasya'ya özgü halinin uygulanması. Diğer bir ifadeyle Güney Kafkasya'da geçerli olan sivil yönetim kurallarının geçerli olması. Bu yönetim tarzının Dağıstan'ın şehir yerleşimlerinde uygulandığını görmekteyiz. Derbent şehir idaresi, şehirlerde yaşayan ahali, karargahlarda bulunanlar ve farklı sınıfların temsilcileri olarak kale vb. yerleşimlerde yaşayanlar için bu sistem uygulanıyordu. Dolayısıyla Müslüman yerel kimliğinin yoğun olmadığı ve bu açıdan iktidara tehdit oluşturmayacak yerlerde bu sisteme rastlamaktayız. İkinci olarak yönetimin Petrovsk liman şehrine yönelik 27 Ekim 1857'de kabul ettiği özel statülü bir yapılanma söz konusuydu. Üçüncüsü halkın geleneklerini dikkate alan ve özel kanunlarla belirlenen askeri temelli yönetim tarzıydı. Dağıstan'daki hanlıklar da bu yönetimin parçalarıydı³⁴.

Askeri yönetim kısmen temel kanunlara dayanmakla birlikte, Kafkasya ana idaresinin kontrolünde bulunuyordu. Sivil idarede olduğu gibi askeri-halk idaresinin kendi içinde bir kurul oluşumu bulunmaktaydı. Bunun yerine Dağıstan, Kars ve Batum oblastları örneğinde olduğu gibi askeri valiliğin kançılıyası bulunmaktaydı ve bu kançılıyaya askeri valilerin

32 Hayri Çapraz, "Gürcistan'da Rus İdaresinin Yerleşmesi (1800-1850)", *OAKA*, 1/1 (2006), s. 70.

33 Mustafa Tanrıverdi, *Çarlık Rusyası'nda Tiflis Vilayeti (1846-1914)*, Ankara 2019, s. 23.

34 *Pamyatnaya knijka Dagestanskoy oblasti*, s. 24.

emirlerini uygulamakla yükümlüydü. Zakatala ve Sohum okruklarında ise bu görevi önemli oranda Kafkasya Naibliği'nin kançılıryası ve kısmen de Tiflis ve Kutayis guberniyalarının ilgili kurumları yerine getirmekteydi³⁵. Askeri-halk idaresinde, Müslümanları yönetme ve onlar üzerinde tam hakimiyet kurma yetkisi askeri idarecilerin ellerine bırakılıyordu. Böylece, nüfus üzerinde ciddi bir baskı unsuru meydana geldiğini hem yapılan uygulamalardan hem de askeri valilerin raporlarında geçen ifadelerden anlamaktayız. Buna göre, savaş zamanında nüfusun görüşleri ve yaşayışına dair edindikleri bilgiler, askeri valileri baskı siyasetine yöneltmişti. Onlara göre geniş yetkilerine dayanarak yaptıkları uygulamalar, nüfusun hafızasında önemli bir yer edinmiş ve bu da askeri idareye güç sağlayan bir durumu ortaya çıkarmıştı. Raporlara yansıyan bu görüşe göre, Müslümanlar, baskı siyaseti sayesinde idareye itaat etmeye meylediyorlar ve idareden duydukları memnuniyet yüzlerine yansıyor³⁶. Esasında burada, Müslümanların ancak güçlü bir iktidara saygı duyduğu ve o güce itaat ederek düzenini sağladığı iddia ediliyordu.

Buradan beklenen, bölgede büyük bir etkiye sahip "müridizm" hareketinin zayıflamasını sağlamak ve genel hukuk kurallarının uygulanması için koşulları hazırlamaktı³⁷. Kafkasya idarecilerinin yazışmalarında, Osmanlı Devleti'yle yeni bir savaş ihtimalinin dillendirildiği ve Kafkasya Müslümanlığı ile Osmanlı arasındaki bağdan endişe duyulduğu da görülmektedir³⁸. Bu güvensizlik ortamı, Şeyh Şamil'in yakalanmasıyla son bulmayıp, daha sonra da devam etti. 1860-70'li yıllarda zaman zaman direniş yoğunluk kazanıyordu. 1877'de Osmanlı-Rus Savaşı'nın gölgesinde bir ayaklanma baş gösterdi. Bu durumun Rusya iktidarı açısından büyük risk barındırdığı ortadaydı. Kafkasya'nın Müslüman yoğunluklu nüfusunun tümüyle ayaklanması Kafkasya'da dengeyi Rusya aleyhine değiştirebilirdi. General Aleksandr Petroviç Karstsov, Savaş Bakanı Dmitriy Milyutin'e yazdığı "Kuzey Kafkasya dağlıları bizden nefret etmeye devam ediyorlar. Onların gözünde "kafir" olarak kaldığımız sürece böyle hissetmeye devam edecekler."³⁹ sözleriyle durumun ciddiyetini vurguluyordu.

Askeri-Halk İdaresinin Yöneticileri

Kafkasya Naibliği'nin Mart 1909 tarihli raporu, askeri-halk idaresindeki yöneticilerin nasıl tayin edildiğine dair önemli bilgiler vermektedir. Buna göre askeri müdahaleyle işgal edilen bir bölgede, ordu birliklerinin çekilmesiyle birlikte askeri bir idareci göreve getirilerek, bölgenin idaresi ona teslim edilirdi. Bunun en önemli nedeni, ele geçirilen yerde oluşabilecek direniş askeri müdahaleyle önleyebilmektir. Bütün ordu birliklerinin burada uzun süre

35 STSA, Fond 13, op. 3, d. 686, list 5.

36 STSA, Fond 13, op. 3, d. 686, list 2 ob.

37 Bazarnov, a.g.m., s. 68.

38 AKTI *Sobranıye Kavkazskoyu Arheografıçeskoyu Komissıeyu*, Tom XII, Tiflis 1904, s. 861.

39 Austin Lee Jersild, "From Savagery to Citizenship: Caucasian Mountaineers and Muslims in the Russian Empire", *Russia's Orient Imperial Borderlans and Peoples 1700-1917*, s. 103.

kalması mümkün olmadığından⁴⁰, askeri bir idareci ve ona bağlı birlikler üzerinden bölgede otorite sağlanması amaçlanmıştı. Askeri vali statüsünde atanan kişi aynı zamanda bölgenin tüm askeri birliklerinin komutasını elinde bulunduruyordu. Kafkasya Naibliği'nin kuralları ve kurumlarıyla sivil idare kısmında iş birliği yapan askeri vali, yerel halkın yönetiminde özel yetkilerle donatılmıştı. Askeri-halk idaresinin ayırt edici özelliği olarak ortaya çıkan yetkiler şu şekilde sıralanabilir: İsyân durumunda askeri müdahalede bulunma, hükümete karşı gelme ve ihanet durumunda askeri mahkemeye sevk etme, emre itaatsizliği cezalandırma, mahkeme kararlarını onaylama⁴¹.

Askeri-halk idaresini diğer vilayetlerdeki idari sistemden ayıran, hukuki alandaki fevkalade yetkiler Kafkasya naibi, askeri vali, askeri vali yardımcıları, okrug naçalnikleri ve onların yardımcıları ile uçastok naçalnikleri arasında paylaşılıyordu. Buna göre kimin hangi hukuki yetkiye sahip olduğu aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

Kafkasya naibi bünyesindeki yetkiler:

- 1) Askeri-halk idaresi memurlarını süresiz olarak hapse gönderme ve idari sürgün⁴².

Bu yetkinin kullanılabilmesi için aşağıdaki şartların oluşması gerekiyordu:

- Sözlü mahkemelerce suçu kanıtlanmış kişilerin cezalandırması söz konusuydu. Bununla birlikte örfi kurallar gereği suçlu olanlar bunun dışında tutuluyordu.
- Hayvan ve at hırsızlığı, emre itaatsizlik, amirinin emrine uymamak, uyumsuz davranış, suçlunun hatasının düzeltilmesi için alınan bütün önlemlerin geçersiz kaldığı ve benzeri durumlar.

- 2) Sözlü mahkemelerin verdiği hükümlerin ve kararların iptali ve onayı naibin yetkisindeydi.

Askeri valilerin yetkileri:

- 1) Orta sınıftan insanları, yerel halktan veya buraya gelenlerden olduğu fark etmeksizin üç aya kadar hapisle cezalandırabilme. Aynı şekilde askeri-halk idaresinin bulunduğu yerlerde geçici süreyle yaşayanlardan idare tarafından soygun, haydutluk, hayvan hırsızlığı vs. eylemlerinden suçlu bulunanları cezalandırabilme. Ancak aynı suçlar karşılığında verilecek cezalarda söz konusu olan ayrıcalıklı sınıf ise askeri valiler (ertelenmesi mümkün olmayan durumlar dışında) önceden Naibin iznini almak zorundaydı⁴³.

40 STSA, Fond 13, op. 3, d. 686, list 1- 1ob.

41 Mirzabekov, a.g.m., s. 81; *Pamyatnaya Knijka Dagestanskoy oblasti*, s. 20.

42 STSA, Fond 13, op. 3, d. 686, list 5 ob.

43 STSA, Fond 13, op. 3, d. 686, list 6.

- 2) Benzer şekilde suç işleyenleri 300 rubleye kadar cezalandırma hakkı.
- 3) Sözlü mahkemelerin, valinin yetki alanına giren konularda aldığı karar ve hükümlerin onayı ve iptali hakkı.

Askeri valilerin yardımcılarının yetkileri:

Özel düzenlemelerle belirlenen Ana halk mahkemesi üyesinin yetki ve haklarına sahipti.

Okrug naçalniklerinin yetkileri:

- 1) Kavga, kargaşa, kanuna aykırı tavırlar, iktidarın kanunen talep ettiklerine itaatsizlik ve diğer benzer davranışlarda bulunan ve suçlu görünen askeri halk yönetimi idaresindeki yerel halkın, gerektiği şekilde sorgulanması için iki haftaya kadar tutuklama yetkisi.
- 2) Özel düzenlemelerle belirlenmiş Okrug mahkemesinin (Sohum okruğu hariç) temsilcilik görevi yetki ve hakları.

Okrug naçalnik yardımcıları ve uçastok naçalniklerinin yetkileri:

Okrug naçalniğinin yetkisi gibi, yukarıdaki sayılan eylemlerinden ötürü suçlu görünenleri yedi güne kadar tutuklama yetkisi⁴⁴.

Askeri-halk idaresi kadrolarında askeri rütbeli memurlar yer alıyordu ve bu askeri üniformanın halka idari anlamda da gösterilmesi anlamına gelmekteydi. Kafkasya idaresine göre, askeri üniforma taşımayanlara tepeden bakan dağlıların etki altında kalması, ancak bu yolla sağlanabilirdi. Buradan hareketle askeri üniformanın büyük bir otorite olarak kendini gösterdiği söylenebilir⁴⁵.

Yerel iktidar, etkili ve genişletilmiş hukuk yetkilerini kullanan askeri idareye bağlı memurların ellerinde bulunuyordu. Bu bölgede görev yapan memurların, askeri-tıp kurumlarından devlet bütçesiyle yararlandığı ve askeri idare kapsamında birçok imkana sahiptiler⁴⁶.

Dağıstan Oblastı'ndaki askeri-halk idaresinin bir diğer dikkat çeken yönü, kırsal kesimlerdeki idari birimlerde -naiblik ve hanlık gibi- yerel nüfusun içerisinde seçilen kişilerin idareci olarak atanmasıydı. Nahiye diyebileceğimiz naibliklerin başına "kadı" adıyla yöneticiler atanıyordu. "Kadı"nın dini bir görev üstlenmediğini, yalnızca yerel nüfusa tanıdık bir adlandırma olarak kullanıldığını görüyoruz. Yerel nüfus içerisinde Rusya hükümetine bağlı olduğuna şüphe duyulmayacak isimler seçiliyordu⁴⁷. Bu seçim Rusya'nın

44 STSA, Fond 13, op. 3, d. 686, list 6 ob.

45 STSA, Fond 13, op. 3, d. 686, list 17 ob-18.

46 STSA, Fond 13, op. 3, d. 686, list 5 ob.

47 Pamyatnaya knijka Dagestanskoy oblasti, s. 23.

kendi meşruluğunu sağlama çabasından kaynaklanmaktaydı. Bununla birlikte patrimonyal bağ öne çıkarılarak, geleneksel otoritenin⁴⁸ oluşturulmasına çalışıldı. Kuzey Kafkasya’da idari birimlerin başına, sadakatinden şüphe duyulmayan veya bir çıkar uyumu söz konusu olan bir yönetici atanması XIX. yüzyılın genelinde görülen bir uygulamaydı.

26 Nisan 1868’de kabul edilen kanunla, köy idarelerinde köy halkının yönetime yakın tutulması amaçlanıyordu. Köy cemaati, vergilerin toplanması konusunda idareye yardımcı oluyordu. Naçalnikler tarafından atanan muhtarlar köy sınırlarında huzurun sağlanmasından sorumluydular. Aynı şekilde köylerde köy halkı tarafından seçilen, ancak naçalnik tarafından atanan “köy kadısı” (debir veya budun da denirdi) olurdu. Köy kadısı dini görevleri yerine getirmenin yanı sıra köye dair yazışmaları ve köydeki okulların düzenini sağlamakla yükümlüydü⁴⁹.

Rusya, “bey”lerin yerel halk üzerindeki otoritesini yıkmak istemekle birlikte bunu uzun bir süre gerçekleştirmedi. Köy yönetiminde ve hukuk sisteminde yapılan değişiklikler bu konuda ilerleme sağlayamadı. Böyle olunca, onların yönetime katılarak Rus iktidarının temsilcileri olmaları amaçlandı. Bey veya hanlara askeri rütbelere verildi. Albay rütbesindeki Avar hanı İbrahim Han, Albay Ali Han Hüseyinoğlu, Albay Surhay Han gibi birçok isme rastlamaktayız⁵⁰.

Rus kökenli idareci yerine, bilhassa okrug naçalniklerinin ve bazı memurların yerel beyler ve nüfus içinden atanması durumu, Rusya’nın yerli halkın gönlünü almak ve geçiş sürecini bu şekilde yönetmek amacının yanı sıra, bölgeyi ve bölge dillerini bilen Rus memurlarının yeterli sayıda olmamasından da kaynaklanıyordu⁵¹. Öte yandan yerlilerden atanan görevliler, yüksek rütbeli Rus kökenli idarecilerle uyum bakımından sorunlar yaşamaktaydı. Esasında bey ve hanların karar alma süreçlerine müdahale de söz konusuydu. Albay İbrahim Han’ın bir cezalandırma kararına tepki olarak Kafkasya Orduları karargâh komutanı A. P. Kartsov, Kafkasya naibi Baryatinskiy’e 8 Mart 1862’de yazdığı mektupla İbrahim Han ile ilgili söylentileri ve yerel halkın onu artık istemediğini aktarıyordu. Nihayetinde İbrahim Han’a tanınan imtiyazlar kaldırıldı ve görevine son verildi⁵².

48 Geleneksel otoriteyi sadakat bağıyla kurulan ilişkiler ağında açıklayan Max Weber, “*patrimonyal otorite sisteminde özel güçler ve ilgili iktisadi avantajlar sahiplenildiğinde “adem-i merkezi” ortaya çıkar*” der. Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite Wirtschaft und Gesellschaft*, Ankara 2020, s. 71.

49 *Pamyatnaya knijka Dagestanskoy oblasti*, s. 23.

50 *Pamyatnaya knijka Dagestanskoy oblasti*, s. 30.

51 “Kars askeri valisi General Frankini 1879 yılına ilişkin yıllık raporunda yerel kadrolar sorununa da değiniyor. Rusya gibi Asya’da çok geniş toprakları olan bir devletin Asya halklarını yönetecek yeterince kadroya sahip olmadığından yakınıyor. Mülkiyeden olsun askeriyeden olsun Rus kökenli devlet memurlarının içinde yaşadıkları halkın ve yörenin tarihini, coğrafyasını, dinini, adetlerini ve dilini bilmediklerini söylüyor. Özellikle yönetimin halklar ilişkileri açısından kılcal damarlara benzettiği alt kademe memurların nicelik ve nitelik olarak yetersizliğinden yakınıyor. Bu nedenle, diyor, “memurların çoğu yerlilerden oluşuyor ve bu memurlar da ya kendi kabilesinin görüşlerini ya da kişisel görüşlerini uyguluyorlar ve idarenin etkisini felce uğrattıyorlar.” Badem, a.g.e., s. 63-64.

52 İbrahim Han hakkındaki iddialarla ilgili bkz. *Pamyatnaya knijka Dagestanskoy oblasti*, s. 29-31.

Bu görevden almanın ardından ortaya çıkan gelişmelere baktığımızda, Rusya'nın geçiş sürecinde oluşabilecek bir ayaklanmaya meydan vermemeye özen gösterdiğini anlıyoruz. Suçlamalarla görevden alınan İbrahim Han'ın gelecekte kendisi ve ailesinin mağduriyet yaşamaması için emekli maaşı tahsis edilerek, bundan sonra Avar hanı unvanını kullanması yasaklanıyordu. Bununla birlikte Avar Hanlığı yerine askeri bir yapılanmaya gidildi. 1864 yılında okrug mahkemeleri açıldı ve naiblik yönetimi kuruldu. Bütün bu yapılar Dağıstan Oblastı'nın askeri yönetimine bağlı hale getirildi. Han'ın yararına toplanan gelirler de artık hazineye aktarılacaktır. Aynı zamanda Dağıstan Oblastı'na bağlı Küre Hanlığı'nda da yeni idarenin tam teşekkülü için adımlar atıldı. Hanlığın başındaki Yusuf Han, kendisine yönelik suçlamalar ve bazı gelişmelerin ardından görevden ayrılmayı kendisi istemekle birlikte, bunun halk arasında ciddi sonuçları olacağını anlayan Dağıstan askeri idaresi, Binbaşı Girenko'yu kendisine han yardımcısı olarak atadı. Yusuf Han ise 1862 yılı Mart ayında Knez Melikov'a başvurarak, kendisine Mekke, Almanya, İngiltere ve Fransa'ya yapmayı planladığı seyahat için iki yıl izin verilmesini istedi. Yusuf Han, Melikov'dan bu süre içerisinde ailesinin ve mal güvenliğinin sağlanmasını da talep etti. Planladığı yolculuğa 2 Eylül 1862'de çıktı. Onun yokluğunda bütün yetkiler Binbaşı Girenko'ya geçti. 1864 yılına gelindiğinde ise idari ve hukuki düzenlemeler tamamlandı. 1865 yılında Küre Hanlığı'nın adı Küre Okruğu olarak değiştirildi ve okrug idaresinde üç naiblik kuruldu. Yusuf Han ise görevden alındı⁵³.

Askeri halk yönetimi sisteminin idarecileri, bir düzensizlik ve kalkışma durumunda bölge nüfusuna karşı askeri birlikleri yönlendirme ve her türlü önlemi kendi inisiyatifinde alma yetkisine sahipti. Etkili ve hızlı karar almak açısından böyle bir sistemin benimsenmesi zorunluluk olarak görülüyordu. Normal şartlarda yerel idarecinin merkezi idareye danışarak karar alması gerekirken, bu sistem ile buna gerek duyulmayarak, hukuki ve idari sorumluluk dahil tüm yetkiler askeri idareciye bırakılıyordu.⁵⁴

Böyle bir tasarrufta bulunulmasının sistemin eksik yanı olduğu söylenebilir. Bazı kurumların ve askeri valinin emirlerini yerine getirecek kançılıyanın ve memurların yokluğu, sorunların çözümünde etkin olamama durumunu ortaya çıkarıyordu. Bu eksiklik özellikle köylünün toprak ve benzeri işlerle ilgili meselelerinde, genel kanunun dikkate alınması gereken durumlarda ve bakanlıkların kendi alanlarına giren konularda daha fazla hissedilmekteydi⁵⁵. Bu anlamda köylü işlerinin çeşitlendiği, vergilendirmenin zora girdiği, ticari ilişkilerin arttığı, dağlı işlerinin yaygınlaştığı, üretim sektörünün gelişmesi ve eğitim imkanının halk arasında yayılması ve benzeri konular düşünüldüğünde, tek bir kişinin idari yönetimin bütün fonksiyonlarının verimli olarak yerine getirmesi zor görünüyordu⁵⁶. Bütün bu eksiklerine rağmen askeri-halk idaresi, güvenlik odaklı bir anlayış çerçevesinde yönetimde

53 *Pamyatnaya knijka Dagestanskoy oblasti*, s. 31-33.

54 *STSA*, Fond 13, op. 3, d. 686, list 1ob.

55 *STSA*, Fond 13, op. 3, d. 686, list 16.

56 *STSA*, Fond 13, op. 3, d. 686, list 16 ob.

büyük bir kolaylık sağlıyordu. Çünkü geniş yetki ve haklar sayesinde nüfusun gözünde idarenin memurları büyük otorite olarak görülmekteydi⁵⁷. Bu otoriteyi, idari ve hukuk merciinin birleşmesi daha da güçlü kılıyordu. Aynı şekilde idarenin doğrudan cezalandırma hakkının olması yine bu duruma destek niteliğindedi⁵⁸.

Askeri-Halk İdaresinin Müslüman Kimliğine Etkileri

Bütün bu deneyimler sonucunda ortaya konulan askeri-halk idaresinin başlangıçtaki amacının, Rusya'nın deyimiyile “*dağlıların*” kendine özgü yaşam biçimini ve adetlerini korumak olduğu iddia edilmekle birlikte⁵⁹, esasında onlara ait olan bu kültürel zeminin zayıflatılması ve zamanla ortadan kaldırılması hedefleniyordu. Askeri-halk idaresinin bölgedeki mimarı Kafkasya Naibi A. İ. Baryatinskiy'nin görüşleri, bunu doğrular nitelikteydi. Ona göre, Kafkasya Savaşı'ndan başarılı sonuç elde edilmesiyle bölgedeki mücadele bitmemişti ve savaşın son bulması ancak Kuzey Kafkasya'nın Rusya İmparatorluğu'yla sosyo-politik, ekonomik ve kültürel bağlamda kaynaşmasına bağlıydı⁶⁰. Bu kaynaşmanın Hıristiyanlık temelinde olması imparatorluk yönetiminin hedefleri arasındaydı. Abhazlar, Svanlar, Osetler, güney Lezgileri, Kistler, Kabardeyler, Çeçen toplumunun çoğunluğu, Adıgelerin önemli bir kısmının bir zamanlar Hıristiyanlar olduğu ve halen Hıristiyan mirasının kültürel olarak yaşayanların olduğu iddiasından hareketle geriye dönüşün sağlanması planlanıyordu⁶¹. Bu amaçla 1860'ta bir kurum teşkil edildi. Kafkasya Naibliği'nin kontrolü altında ve Gürcü Eksarhlığı'nın idaresinde olacak bu kurumun görevleri arasında; kilise ve manastırların inşası ve himayesi, ruhban sınıfı ve misyonerlere konut yapılması, kilise bünyesinde okulların ve soylular için seminerlerin düzenleneceği kurslar açılması ile dini eserlerin yerel dillere çevrilmesi gibi faaliyetler yer alıyordu⁶².

Askeri-halk idaresi, Kafkasya'da Rus idaresini hâkim kılmayı amaçlarken, bunu bir yandan askeri, diğer yandan kültürel temelli uygulamalar üzerinden yürüttü. Bölgedeki Müslümanların eğitiminde Rus okullarının önemi sürekli olarak artırılmaya çalışıldı. Kafkasya Naibi Vorontsov-Daşkov, bu okulların Rusya için anlamını şu sözlerle açıklıyordu: “*Kafkasya bölgesindeki Rus okullarının siyasi olarak ifade ettiği anlamı, onların Rus devletinin siyasetinin araçları (provodnik) olmasında aramak gerekir. Daha önce de belirttiğim gibi Müslümanların eğitimi konusunda bu anlamın önemi tartışılmaz ve bunu sorgulamaya gerek yoktur.*” Vorontsov-Daşkov, eğitimin bu amaç doğrultusunda yaygınlaşması için çaba göstermişti. Müslümanların öğrenim gördüğü okullardaki öğretmenlerin seçiminde, yine devletin güvenliğinin ön planda tutulduğu bir anlayış kendini göstermektedir. Öğretmenler

57 STSA, Fond 13, op. 3, d. 686, list 14.

58 STSA, Fond 13, op. 3, d. 686, list 14 ob.

59 Vladimir Degoyev, *Bolşaya igra na Kavkaze istoriya i Sovremennost*, Moskva 2003, s. 346.

60 Degoyev, *Bolşaya igra na Kavkaze*, s. 481.

61 AKTI *Sobranniye Kavkazskoyu Arheografiçeskoju Komissieyu*, Tom XII, Tiflis 1904, s. 1354, 1357, 1363.

62 AKTI *Sobranniye Kavkazskoyu Arheografiçeskoju Komissieyu*, Tom XII, Tiflis 1904, s. 1354, 1357.

ders vermeden önce pedagojik bir kursa tâbi tutulurlardı. Rusça eğitimle devam edebilmek için, en azından başlangıçta Müslüman çocukların kendi ana dillerinde eğitim almalarına müsaade edildi. Azerbaycan Türkçesi bölgede çoğunlukla bilinmekle birlikte, tercihen Abhazca, Kabardeyce, Dargince ve Lezgice eğitim verildi. Yalnızca ilk yıl verilen bu eğitimi Vorontsov-Daşkov, Rus kültürünün Kafkasya'daki başarısı olarak sunuyordu. Buna gerekçe olarak, yerel nüfusun kendilerine ait eğitim kurumlarına rağbetinin azalmasını ve Rus okullarına gitmeyi isteyenlerin sayısının artmasını gösteriyordu. Hatta Kafkasya naibinin iddiasına göre, Rus okullarında dini eğitim verilmesi ve Kur'an'ın da öğretilmesi neticesinde, dini alanda da bu okullarla hiçbir Müslüman okulu rekabet edemeyecekti. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun etkisi de kırılmış olacaktı. Vorontsov-Daşkov'a göre bu okullarda Kur'an eğitimi veren Türkiye kökenli öğretmenler, yerel halk tarafından dahi şüpheyle karşılanıyordu⁶³.

Askeri-halk idaresinin eğitim politikası olarak yerel halkın kendi dilinde ilkokula başlaması, pratik amaca yönelik bir uygulamaydı. İlk yılın ardından Rusça eğitime devam ediliyordu. Rus okullarının yaygınlaşması neticesinde Rus kültürü ve dilinin herkes tarafından öğrenilmesi bir süre sonra da o kültüre aidiyet hissedilmesi sağlanmış olacaktı. Bu anlayış "obrušet" (Ruslaşma) kelimesiyle ifade ediliyordu. İktidarın zorlayıcı uygulamalarının öne çıktığı anlayış ise "obrusit" (Ruslaştırma) kelimesi ile ifade ediliyordu. Çoğunlukla ilkinin, devletin bu konudaki temel siyaseti olduğu görülmektedir⁶⁴.

Kolonizasyon Siyaseti ve Nüfus

Rusya Hükümeti, Askeri-halk idaresini kurduğu bölgelerde Hıristiyanlığı etkin kılmak için demografik yapıyı değiştirmeyi amaçladı. Bu bağlamda, Kırım Savaşı sırasında ve sonrasında bölgeden ayrılan Müslümanların geri dönüşlerini engelleyici kararlar aldı. Hatta geri dönmeyi başaranların mülklerine, bölgeye yerleştirilen diğer unsurlar tarafından el konulmasına fırsat tanıdı. Bu da dönüşleri büyük ölçüde durdurmuş oldu. Askeri-halk idaresinin demografik yapıyı dönüştürmeye yönelik adımı ise Hıristiyan nüfusun iskân edilmesi oldu. 1861 yılı başlarında Osmanlı topraklarından Rusya'ya göç etmek isteyen ve sayıları 4.000 aileye ulaşan Hıristiyanlar, bölgede Hıristiyan etkisini arttırmak amacıyla iskân edildiler. Esasında bu göçmenlerin önemli bir kısmı Kırım taraflarına gitmek istemeleriyle birlikte Rusya Dışişleri, Savaş, Ekonomi ve Hazine bakanlıklarından oluşan komitenin önerisiyle Kafkasya'ya yönlendirildiler. Göç niyetinde olanlar arasında Nekrasov Kazakları, Ermeniler, Karadağlılar, Bulgarlar ve diğer Slav gruplar bulunuyordu⁶⁵.

63 *Vsyöpoddanneşiy otçyöt za vosem let upravleniya Kavkazom General-adyutanta Grafa Vorontsova-Daşkova*, S-Peterburg 1913, s. 30-32.

64 Mustafa Tanrıverdi, "Kafkasya'da Ruslaştırma Siyaseti (XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başları)", *Vakanivis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/International Journal of Historical Researches*, Yıl/Vol. 2, Kafkasya Özel Sayısı/Special Issue on Caucasia, 2017, s. 541.

65 *AKTI Sobranniye Kavkazskoyu Arheografiçeskoju Komissieyu*, Tom XII, Tiflis 1904, s. 1354, 1389.

Rusya Hükümeti bir yandan Hıristiyan göçmenleri Kafkasya'ya yönlendirmek isterken, savaş sonrası bozulan ekonomisini de göz önüne alıp, göçmenler arasında yardıma muhtaç olanların kabul edilmeyeceğini bildiriyordu. Özellikle Osmanlı topraklarından gelecek olan Ermeni ve Rumlar arasından, yardım talep etmeyecekler seçilecekti. Bununla birlikte, ilgili bakanlıkların oluşturduğu komite göçün önemini dikkate alarak, Osmanlı topraklarından gelecek Hıristiyan göçmenler için 1862 yılı başlarında Kafkasya Naibliği'ne 10.000 ruble kaynak aktardı⁶⁶.

Kuzey Kafkasya'nın Rusya'nın hakimiyetine geçmesinin ardından nüfus sayımı, toprak ve diğer pek çok alanda sayım yapılması planlanmıştı. Böylece nüfusun, bilhassa Müslümanların yakından tanınması amaçlanıyordu. 1860 yılında Kafkasya Ordusu karargahının verilerine göre Dağıstan Oblastı'nın toplam nüfusu, Zakatala Okruğu dahil 566.594 kişiydi. Bu nüfusun en yoğun yaşadığı okrug 158.069 kişilik nüfusuyla Dargin Okruğu'ydü⁶⁷. Askeri-halk idaresi, doğrudan kendi imkanları dahilinde 1869 yılında tüm Kuzey Kafkasya'da kapsamlı bir sayım gerçekleştirdi. Elde edilen veriler ışığında, askeri-halk idaresi sınırlarında toplamda 943.858 kişinin yaşadığı tespit edilmektedir. Bu nüfusun 92.977'si Kuban Oblastı, 299.415'i Terek Oblastı, 432.773'ü Dağıstan Oblastı, 66.478'i Sohum Otdeli ve 52.215'i Zakatala Okruğu'nda yaşamaktaydı⁶⁸. Bu verilerden anlaşıldığı üzere nüfusun yarısına yakın Dağıstan Oblastı'nda yaşamaktaydı.

Rusya'nın bölgede hâkim olmasıyla nüfus yapısında önemli değişimler meydana geldi. Nüfus artışı ve demografik yapıda ortaya çıkan bu değişimin en önemli nedeni Rusya'nın kolonizasyon siyaseti ile açıklanabilirdi. Serfliğin kaldırılmasıyla (1861) imparatorluk sınırlarında topraksız köylüler zor durumda kalmışlardı. Serbest kalan köylüler şehirlerde de iş bulma imkanına sahip değillerdi. İmparatorluk yönetimi toprak ağalarının haklarını korumayı sürdürerek, serfliğin ilgasına rağmen köylülerin toprak ağalarının ucuz işgücü ihtiyacını karşılamalarını sağlamak için onların göç etmelerine engel çıkartıyordu. Devlet köylüleri ise kısmen daha rahattı. Kuzey Kafkasya'da sähipsiz toprakların önemli bir kısmı Terek ve Kuban Kazaklarının kontrolüne geçmişti. Buralarda Kazak olmayanların toprak sahibi olmalarına az rastlanırdı. Bununla birlikte Rusya, 1850-60'lı yıllarda Kırım Tatarlarını, Nogayları ve Kafkasya Müslümanlarını; 1880'li yıllarda ise Musevileri göçe zorladı⁶⁹.

Dağıstan Oblastı'nın askeri valisi tarafından hazırlanan 1891 yılı raporunun ekinde verilen nüfus verileri dikkate alındığında, oblastın üç merkezi şehrine sonradan yerleşenlerin sayısının bazı şehirlerde yerel nüfusu geçtiği görülmektedir. Örneğin Temirhan Şura

66 AKTI *Sobranıye Kavkazskoyu Arheografıçeskoyu Komıssıeyu*, Tom XII, Tiflis 1904, s. 1354, 1389.

67 *Pamyatnaya knıjka Dagestanskoy oblasti*, s. 50.

68 *Vsyöpoddanneşıy otçyöt glavnokomanlyuşego Kavkazskoy armıey po voenno-narodnomu upravlenıyü za 1863-1869 gg.*, S-Peterburg 1870, s. 6.

69 V. M. Kabuzan, *Naselenıye Severnogo Kavkaza v XIX-XX Vekah*, S-Peterburg 1996, s. 92-93.

şehrindeki 1.358 hanenin 988'inde geçici olarak yerleşenler yaşıyordu. Yalnız 370 hane yerel nüfustan oluşuyordu. Nüfus itibariyle de 3.393 kişi geçici, 2.345 kişi ise yerel nüfustu. Bu durumda hane oranları dikkate alındığında yerel nüfusun hane içi sayısının ortalama 6-7 kişiden oluştuğu anlaşılmaktadır. Günümüzde Dağıstan'ın başkenti olan ve 1857-1921 yılları arasında Petrovsk olarak adlandırılan Mahaçkala'da ve Derbent'te ise, geçici yerleşimcilerin nüfusu toplam nüfusun yarısından azını teşkil ediyordu⁷⁰. Bu üç şehrin 1891 yılı itibariyle toplam nüfusu 24.425 kişiydi.

Tablo 1: Askeri-Halk İdaresindeki Şehirlerin Nüfus Yapısı⁷¹

	Temirhan Şura	Petrovsk (Mahaçkala)	Derbent	Toplam
Rus	2.228	2.744	869	5.901
Leh	53	71	26	150
Alman	83	21	17	121
Gürcü	45	16	56	117
Ermeni	395	91	880	1.366
Tatar	1.092	184	1.174	2.450
İranlı (Farsi)	792	173	9.094	10.059
Avrupa Yahudileri	599	187	158	944
Dağ Yahudileri	375	80	2496	2.951
Yabancılar	16	350	-	366
Toplam	5.738	3914	14770	24.425

Bununla birlikte Dağıstan Oblastı'nda nüfusun çoğunluğu kırsalda yaşamaktaydı. 1895 yılında toplam nüfusun 611.880 kişi olduğunu görmekteyiz⁷².

Rusya'nın kolonizasyon politikasının temel amacı olan gayr-i Rus nüfusun yoğun olduğu taşra vilayetlerine Rus kökenlilerin gönderilmesi XIX. yüzyıl boyunca sürmekle birlikte, ekonomik ve sosyal birçok nedenden dolayı istenen düzeyde gerçekleştirilemedi. Kafkasya Naibi Vorontsov-Daşkov, İmparator II. Nikolay'a sunduğu 1910 yılı raporunda Kuzey Kafkasya'daki kolonizasyon siyasetinin başarıyla yürütüldüğünü belirtmekte ve aynı başarının Güney Kafkasya için de sabırsızlıkla beklendiğini yazmaktadır⁷³. 1913 yılı raporunda ise, kolonizasyon siyasetinde daha önce bazı hataların yapıldığından bahsederek, artık o günlerin geçtiğini; Kafkasya ve Rusya lehine olarak işlerin rayına oturduğunu vurgulamaktadır. Ona göre, Rus nüfus bölgeye getirilerek yerel nüfusun yoğun olduğu Kafkasya'nın merkez

70 *Obzor Dagestanskoy oblasti za 1891 g. "Prilojenije k Vsepoddanneşemu otçetu po grajdanskomu upravleniyu za 1891 god"*, s. 1-2.

71 *Obzor Dagestanskoy Oblasti za 1891 g. "Prilojenije k Vsepoddanneşemu otçetu po grajdanskomu upravleniyu za 1891 god"*, s. 3.

72 *Pamyatnaya knijka Dagestanskoy oblasti*, s. 50.

73 *Vsyöpoddanneşiy otçyöt za pyatiletiye upravleniya Kavkazom General-Adyutanta Grafa Vorontsova-Daşkova*, S-Peterburg 1910, s. 35.

bölgelerine iskân edilmeliydiler. Vorontsov-Daşkov, Kafkasya bölgesinin Rus kolonizasyonu için elverişli olduğuna işaret ederken, bunun mutlaka ve derhal gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtiyordu⁷⁴.

Vorontsov-Daşkov'un Kafkasya'daki Rus kolonizasyonuna yeni bir şekil vermeyi amaçladığını görüyoruz. Güney Kafkasya'da kolonizasyon siyasetinin başarısızlığa uğramasının en önemli nedenini, Rusya'nın iç vilayetlerinden Kafkasya'nın iklim koşullarına alışkın olmayan nüfusun getirilmesi olarak açıklayan Vorontsov-Daşkov, bu siyasetin değişmesi gerektiğine inanıyordu. Önerisi, daha önce Kuzey Kafkasya'ya yerleştirilen ve buranın koşullarına alışmış olan nüfusun Güney Kafkasya'ya göçünün sağlanmasıydı. Ancak bu önerisine Devlet Duması dahil pek çok çevreden büyük bir tepki geldi. Ona göre bu tepkilerin bir kısmı doğrudan Kafkasya'daki Rus kolonizasyonunu hedef alan düşmanca tutumları yansıtıyordu. Bu tepkilerin haksızlığını ve kendi önerisinin ne kadar yerinde olduğunu İmparator II. Nikolay'a sunduğu raporunda şöyle çarpıcı bir örnekle anlatıyordu. İddiasına göre Kiev Guberniyası'ndan Bakü Guberniyası topraklarına gelen göçmenlerin düştüğü zavallı bir durum söz konusuydu. Bu göçmenler geldikleri bölgede uyguladıkları tarım yöntemlerini yeni yerleşim yerlerinde de uygulayınca üzüm bağlarını sıcaklara kurban vermişlerdi. Alınan önlemlere rağmen yaklaşık 200 aile tifüs ve sıtmaya yakalanmıştı. Sonuçta onların pek çoğu geriye dönüş kararı almıştı. Dönmeyen 90 aile ise Vorontsov-Daşkov'un emriyle Güney Kafkasya'nın hazine arazilerinde yeniden iskân edildi⁷⁵.

Askeri-Halk İdaresinin Yeniden Yapılandırılmasına Yönelik Askeri Valilerin Görüşleri

Askeri-halk idarelerinin kurulmasında ve devamında, Kafkasya'da görev yapan ve bölgeyi iyi tanıyan yöneticilerin tavsiyelerinin etkisi büyüktü. Bilhassa askeri yöneticilerde, guberniyalarda (vilayet) yürürlükte olan sivil idarenin tüm Kafkasya'da tamamıyla uygulanması için zamanlamanın uygun olmadığı görüşü hakimdi. Zira daha önce 1840'ta Kaytag ve Tabasaran'da başarılı bir tecrübe edinilmemişti. Nüfusun yeni düzene yabancı oluşu, uzun yüzyıllardır alışık oldukları düzenden vazgeçmek istememeleri bunun temel sebebiydi. Bununla birlikte nüfusu yaklaşık 30 yıldır Rus idaresiyle tanışmış olan Derbent ve Ulusskiy Magal'da sivil idare tecrübesi henüz 1840 yılında kısmen başarılı bir şekilde uygulamaya konulmuştu⁷⁶.

Askeri-halk idaresi, geçici bir uygulama olarak düşünülmüş ve günü geldiğinde Rusya'nın diğer vilayetlerinde olduğu gibi sivil idarenin hâkim olduğu bir düzene geçiş

74 *Vsyöpoddanneşiy otçyöt za vosem let upravleniya Kavkazom General-Adyutanta Grafa Vorontsova-Daşkova*, s. 28.

75 *Vsyöpoddanneşiy otçyöt za vosem let upravleniya Kavkazom General-Adyutanta Grafa Vorontsova-Daşkova*, s. 37.

76 *STSA*, Fond 13, op. 3, d. 686, list 2.

planlanmıştı. Ancak bunun ne zaman gerçekleşeceğine dair belirsizlik bulunuyordu. Nihayet, 1882 yılında Kafkasya'da köklü bir değişiklik meydana geldi. Kafkasya Naibliği kaldırılarak yerine Kafkasya Genel Valiliği teşkil edildi. Bu değişiklik askeri-halk idaresinin yeniden yapılandırılması tartışmalarını başlatmış oldu. Bu tartışmalar 1883 yılından 1909 yılına kadar sürdü. 1894 yılından itibaren yoğunluk kazanan mütalaaların mevcudu, askeri-halk idaresinin ana görevi kabul edilen, yerel halkın hayatını çok sert bir şekilde değiştirmeden sivil idareye geçiş için uygun ortamı hazırlamada ne kadar başarılı olduğu konusunda bir yargıya varmayı mümkün kılmaktadır⁷⁷.

Yapılan tartışmalar neticesinde kısmi değişiklikler olsa da yönetimin özüne yönelik bir adım atılmadı. Bununla birlikte yeniden yapılandırılmaya yönelik askeri valilerin raporlarında geçen ifadeler dikkat çekicidir. Yeniden yapılandırmanın ne zaman gerçekleşmesi gerektiği konusunda, Kafkasya'daki askeri valilerin meseleye bakışı birbirinden farklılık arz etmekteydi. Kafkasya Naibliği bünyesinde toplanan raporlarda ilk olarak oblastların askeri valileri ve müstakil okrugların naçalniklerinin, askeri-halk idaresinin yeniden yapılandırılması hakkındaki görüşleri; ikinci olarak, Naibliğin yönetim hakkındaki kanunnamenin düzenlenmesi için komisyonun baş temsilcisi tarafından gönderilen sorulara 1905-1906 yıllarında aynı görevlerde bulunanların gönderdikleri mütalaalar dikkate alınmıştır.

Dağıstan Oblastı'nın askeri valilerinden Tümgeneral Knez Nikolay Zuraboviç Çavçavadze, 2 Ağustos 1894 tarihli raporunda, yönetimindeki oblast ile ilgili şunları anlatmaktadır: *"1860 yılında oblastın nüfusunu yönetmek üzere özel olarak kurulan yönetim, aynı şartlarda değişmeden günümüze kadar süregelmiştir. Dağıstan'ın bir kısım nüfusu diğer oblast ve guberniyaların daha gelişmiş nüfusuyla kurdukları ilişki ve ticaret sayesinde medenileşme yolunda bazı ilerlemeler kaydetmeler de bu ilerleme bölgede yeni bir yönetimin kurulmasına dair hiçbir etkiye sahip değildir"*⁷⁸. Çavçavadze'nin sözlerinden anlaşıldığı üzere, Rusya iktidarının temsilcileri Kuzey Kafkasya Müslümanlarının medeni olmadıklarını düşünüyorlardı. Kafkasya'nın ele geçirilmesi sürecinde de bu argümanın kullanıldığını görmekteyiz. Bu görüşte olanlar, Kafkasya Müslümanlarına *"dağlı"* diyerek, onların ilkel bir yaşam standardına sahip olduklarını savunuyorlardı. İlkel bir yaşamdan kastedilenin tam olarak ne olduğu ise belirsiz tanımlamalarla açıklanıyordu. XIX. yüzyılın ortalarında Rusya İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinde, bilhassa Kuzey Kafkasya Müslümanları ile kıyaslandığında sosyo-ekonomik ve hayat tarzı itibarıyla benzer koşullara sahip topluluklar yaşamaktaydı. Dolayısıyla bu tanımlamada, Kuzey Kafkasya'nın Müslüman yoğunluklu nüfusunun etkili olduğu düşünülebilir.

Çavçavadze, yukarıdaki görüşlerine dayandırdığı raporunda Dağıstan'da yeni bir idari yapılanmanın zamanı olmadığını *"Çok net olarak anlaşılıyor ki, bu şartlarda ve hiçbir*

77 STSA, Fond 13, op. 3, d. 686, list 7.

78 STSA, Fond 13, op. 3, d. 686, list 7 ob.

şekilde değişmeyen ana hatlar dahilinde, yönetimin mevcut düzeninin korunmasının şimdilik yararlı olacağını kabul edilmesi gerekiyor.”⁷⁹ sözleriyle vurgulamaktaydı.

Dağıstan Oblastı'nın askeri gubernatörlerinden Tümgeneral Tihanov⁸⁰, Kafkasya Naibliği'nin kançılıryasına, 17 Şubat 1906'da gönderdiği raporunda; askeri halk yönetiminin Güney Kafkasya'daki sivil idareden üstün yanlarını sayarak, askeri-halk idaresinde yapılacak reforma kesinlikle karşı olduğunu ifade etmekteydi. Ona göre; Güney Kafkasya vilayetlerinde etkili ve güçlü bir iktidar olmayınca buradaki halkları üzerinde otorite kurulamamakta ve bu nedenle hırsızlık ve soygun olaylarına rastlanmaktaydı. Dağıstan'da ise bu tür olaylara daha az rastlanıyordu. Tihanov raporun devamında; “yüksek eğitim kurumlarındaki kursları bitiren kişiler dışında genel sivil/hukuk kurallarının kabul edilmesini isteyen yoktu ve Dağıstan'ın nüfusu genel olarak askeri-halk idaresinden memnundu. Bununla birlikte yarı buçuk okul görmüş kişiler; askeri halk yönetimi döneminde oldukça az değiştiler. Hazar denizine doğru uzanan düzlük bölgeden çok az kişi bir kültür dairesine girdi; geride kalan dağlık alanlarda yaşayan nüfus ise hâlâ⁸¹ yarı vahşi bir durumda, istisnasız hepsi eğitimsiz ve Müslüman fanatizmi ruhuyla dolu”⁸² diyerek bölge nüfusuna bakış açısını açıkça ortaya koymaktaydı.

Müslüman fanatizmi olarak tanımlanan, esasında Kafkasya Müslümanlarının kimliği idi. Dolayısıyla bu kimliğin değişime uğraması yolunda adımlar atılıyordu. Kuzey Kafkasya halkının bu baskı ve bakış açısı karşısındaki direniş organizasyonunun istişareye ve ideolojik temele dayandığını görüyoruz. Bu bağlamda Nakşibendiye-Halidiye tarikatlarının bu temelin oluşumunda önemli rol oynadığı söylenebilir⁸³.

Kafkasya'daki askeri valilerin tutumlarının, esasında merkezi hükümetin bölge siyasetinin yansımaları olmuştur. 1856-1882 yılları arasında Rusya Dışişleri Bakanı olarak görev yapan Aleksandr Mihayloviç Gorçakov'un “Asya halkları yalnızca etkili bir güce saygı duyuyor. Bunun dışındaki yöntemler henüz hiçbir etki gösteremiyor”⁸⁴ sözleriyle, Dağıstan askeri valisi Tihanov'un “Bu zamana kadar insanlığın yüksek değerlerini, zayıflığın bir işareti olarak görüp yalnızca güce saygı duymayı sürdürdüler. Ve askeri üniforma önünde bir büyülenme hissettiler ve üniformalı olmayana tepeden bakarlar.”⁸⁵ sözleri karşılaştırıldığında bakış açısındaki benzerlik kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

79 STSA, Fond 13, op. 3, d. 686, list 7 ob.

80 STSA, Fond 13, op. 3, d. 686, list 8.

81 STSA, Fond 13, op. 3, d. 686, list 8 ob.

82 STSA, Fond 13, op. 3, d. 686, list 8-8 ob.

83 Kafkasya Müridizmi ile Halidiye arasındaki bağlantılar hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Abdullah Temizkan, “Kuzey Kafkasya Müridizmi, Müridizmin Yayılma Stratejisi ve Feodal Beylerle İlişkileri”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, IX/2 (İzmir 2009), s. 188.

84 Tanrıverdi, a.g.e., s. 172.

85 STSA, Fond 13, op. 3, d. 686, list 9.

Tümgeneral Tihanov, bu davranışların sebebini coğrafyanın karakteriyle açıklamaktaydı. Yolların olmaması, eğitime yeteri kadar bütçe ayırlamaması ve aynı şekilde halkın kendi adetlerine sıkı sıkıya bağlı olması onların kendini geliştirememesi sebeplerinin başında geliyordu. Bu düşünceden hareketle Tihanov, mevcut şartlar altında askeri-halk idaresinin sivil kurallarla değiştirilmesi ve genel hukuk kurallarının geçerli olması planının, halk arasında memnuniyetsizlik yarattığını iddia ederek, bu tedirginliğin ya da en azından bu plana karşı direnişin kan akma ihtimalini dahi güçlendirebileceği⁸⁶ uyarısında bulunuyordu. Ona göre; sivil idare sisteminin halk mahkemelerini de koruyarak kabul edilmesi durumunun ileride faydadana çok zarar getirecekti⁸⁷.

Bununla birlikte, askeri halk yönetim sisteminin değişmesinden yana olan idareciler de bulunmaktaydı. Sistemin uygulandığı merkezlerden olan Zakatala Okruğu'nun naçalniği (başkan) Albay Samoylov, 26 Mart 1894 tarihli raporunda, Zakatala Okruğu'ndaki askeri-halk idaresinin tedricen değiştirilmesi noktasında bütün şartların neredeyse tamamlandığını belirtmekteydi. Samoylov, konuya hukuk çerçevesinden bakmakta ve bölgeye has bir uygulama olan sözlü mahkemelerin pratikte görüldüğü üzere son beş altı yıl içinde adaletin belirlenen temel formlarına ulaştığı ve halkın ortak hukuk kurallarının geçerli olacağı sivil hakları elde etme arzusu içinde olduğunu öne sürmekteydi. Bu anlamda özellikle halk, II. Aleksandr'ın hukuk reformlarıyla birlikte köklü mahkemelere halkın güveninin arttığı söylenebilir⁸⁸.

Zakatala Okruğu'nun diğer bir naçalniği Albay Pavlov da Samoylov'la benzer düşüncelere sahipti. Pavlov, 30 Kasım 1905'te Kafkasya Naibliği kançılıryasına sunduğu raporunda, Zakatala'da ortak yurttaşlık yönetiminin yayılması daha önceden gerçekleştirilebilirdi⁸⁹ değerlendirmesini yapmaktadır. Okruğun nüfusu, hâlâ tam anlamıyla kültürlü değil, bugüne kadar atalarından gördükleriyle yaşıyorlar. Temel olarak yerel adetlerin dikkate alındığı askeri halk yönetiminin özellikleri, nüfusun karakteriyle uyum sağlamaktadır. Sözlü mahkemeler de yerel nüfus için bağımsız olarak ortaya çıkmaktadır. Bu fikre, Zakatala Okruğu'nun geçici idarecisi olan Kafkasya naibinin yaveri Yarbay Romanovskiy de katılıyordu. 7 Şubat 1906'da Kafkasya Naibliği hakkındaki kanunname taslağını çalışmak üzere oluşturulan komisyonun başındaki Taynyy Sovetnik⁹⁰ Mitskeviç'e gönderdiği mektubunda, süresi belirsiz olarak mevcut sistemin aynen kalması gerektiği görüşünü bildirdi⁹¹.

86 STSA, Fond 13, op. 3, d. 686, list 9.

87 STSA, Fond 13, op. 3, d. 686, list 9 ob.

88 STSA, Fond 13, op. 3, d. 686, list 9 ob.

89 STSA, Fond 13, op. 3, d. 686, list 10.

90 Taynyy Sovetnik, Rusya İmparatorluğu'nda 3. dereceden olan sivil memurlara verilen unvan. Bu memurlar bakan danışmanlığı gibi yüksek makamlarda görev yaparlardı. "Taynyy Sovetnik", *Sovetskiy Entsiklopediçeskiy Slovar*, Moskva 1985, s. 1295.

91 STSA, Fond 13, op. 3, d. 686, list 10.

Kars Oblastı'nın eski askeri valisi Tümgeneral Tomiç, 31 Mayıs 1894 tarihli raporunda; bu halkın tam anlamıyla başarılı ve akılcı bir yönetim sistemine sahip olmasının sadece sivil idarenin askeri idariyle birleşmesiyle gerçekleşeceğini vurgular. Hukuk iktidarı ise tek kişinin başkanlığında karar veren halk mahkemelerine aittir. Bu durum, hukuksal yetkinin iktidarın temsilcilerinin kontrolünde ve idaresinde olduğu anlamına geliyordu⁹².

Kars Oblastı'nın eski askeri valisi Samoylov ise 30 Ocak 1906 tarihli raporunda düşüncelerini şu şekilde açıklamaktaydı: “askeri-halk idaresinin tek elden yürütülmesi şeklindeki temel prensibi, yönetimin diğer organlarını kabuliyle birlikte giderek azalıyor ve öz anlamını yitiriyor. Bugünlerde yerli ahali, sivil yönetimin ortak formlarına geçişe, istisna ve kendine özgü şeylerden kurtularak yeterince hazır görünmektedir. Bu nedenle Kars oblastunda guberniya ve uezd idari yapılarının kurulması yönünde, benzer kabile yapısına sahip olan komşu Erivan Guberniyası'nda olduğu gibi, benim düşünceme göre bir engel bulunmuyor. Üstelik içinde bulunduğumuz günlerde geçici olarak yerel ahaliye şehir ve toprak yönetimi formu ve aynı zamanda İmparatorluğun yüksek organında (Devlet Duması) temsil hakkı verilmektedir.”⁹³ Ayrıca Tümgeneral Samoylov, halen yürürlükte olan halk mahkemelerinin kaldırılmasını gerekli görüyordu ve bunun yanı sıra oblastın sulh ve engizisyon uçastoklarının artırılmasını öneriyordu.

Kutais eski askeri valisi Tümgeneral Şalikov, 16 Haziran 1894 tarihli raporunda eskiden Batum, Artvin ve Sohum okruglarının dahil olduğu Kutayis Guberniyası'nın nüfusunun sivil idarenin bütün kurallarına hazır olmadığını belirtmekteydi. Ona göre Artvin ve özellikle Batum okrugunun nüfusu kendine özgü bir karaktere sahipti ve bugüne kadar Türk Hükümeti döneminde nasılsa öyle de kalmıştı. 15 yıllık geçen süre, bölge halkının genel karakterini değiştirmede çok az bir rol oynamıştı. Salikov, nüfusun eskiden olduğu gibi şiddet ve özgürlük yanlısı, soygun, haydutluk, kan davasına düşkün ve medenileşmeyi kabul etmediğini iddia ediyordu⁹⁴. Aslında yürürlükte olan askeri-halk idaresi değil, Türk hakimiyetinin yeniden bölgeye geleceğine duyulan inanç, Rusya iktidarını tanımama konusunda daha etkiliydi. Bununla birlikte Salikov, yönetimin bu şartlarında 10-15 yıl geçmesi halinde alışkanlık artacaktır diye düşünüyordu. Bununla birlikte sakin hayat tarzı gittikçe hakim olacak, gelenekleri etkilenecek ve yumuşayacaktı. Ona göre, nüfus sahip olduğu kültürel değerleri kaybettikçe Rus iktidarına daha bir güvenle yaklaşıyor ve kendi ekonomik düzeylerini de yükseltiyorlardı. Bunun sonucu olarak ortak yurttaşlık ve genel vatandaşlık kurallarına (madde 35) bağlanmaya yakınlaşmış oluyorlardı⁹⁵. Salikov'un raporundan, askeri-halk idaresinin Müslüman kimliğini zayıflatma amacının olduğu anlaşılmaktadır.

92 STSA, Fond 13, op. 3, d. 686, list 10 ob.

93 STSA, Fond 13, op. 3, d. 686, list 11.

94 STSA, Fond 13, op. 3, d. 686, list 11 ob.

95 STSA, Fond 13, op. 3, d. 686, list 12.

Batum Oblastı'nın eski askeri valisi Tuğgeneral Fon-Parkau 31 Mart 1906 tarihli raporunda; askeri-halk idaresinin onun tarafından görülen üstün yanlarını belirterek değerlendirmesine başlıyordu. Bütün bu denenmiş ve artık kanıtlanmış askeri-halk idaresinin üstünlüğü⁹⁶, onu Kafkasya'da merkezi yönetimin unsurları ile değiştirme fikri karşısında isteksiz durmaya sevk ediyor. Bununla birlikte, eğer kaldırılacaksa da askeri-halk idaresinin olduğu bölgelerdeki idarenin gücünde bir sınırlama ya da zayıflık talebi olmamalı, hatta Rusya'nın bütün iç guberniyalarında dahi neredeyse her yerde askeri koşullar geçerli ya da bunun güçlenmesi ya da olağanüstü güvenlik olmalıdır düşüncesini dile getiriyordu. Yine Fon-Parkau'ya göre, askeri-halk idaresinin olduğu yerlerde yerel halk sözlü mahkemelerini, II. Aleksandr'ın hukuk kanunnameleriyle kurulan genel hukuk kurumlarıyla değiştirmek de zamansız ve yanlış bir adım olacaktı. Çünkü nüfustan da seçilen temsilcilerle oluşan yerel sözlü mahkemeler, basitleştirilmiş kurullarla, yerel adetlere daha yakındı. Bürokrasinin olmaması gibi uygulamalar halkın güvenini kazanmış ve onun beklentilerini karşılamaktaydı. Parkau'ya göre de halk yeni hukuk düzenine hazırlıklı değildi ve genel mahkemelerin eylemi baştan başa ve tümden gelen hataların devamı, hatta Türk hükümetinden beri süregelen yanlışların devamı olacaktı⁹⁷. Sonuç olarak Parkau, diğer birçok askeri idareci gibi, halen yürürlükte olan askeri halk yönetim sisteminin kaldırılması ve yeniden yapılanması ve bu yerlerde genel yurttaşlık ilkelerinin uygulanma niyeti için erken olduğunu kabul ediyordu. Bu nedenle askeri halk yönetim sistemi ve aynı şekilde yürürlükte olan halk mahkemeleri, onun düşüncesinde daha uygun bir zaman gelene kadar, yerinde bırakılmalıydı⁹⁸.

Sonuç

Kuzey Kafkasya'yı zorlu ve yaklaşık yarım yüzyıl süren uzun bir savaş neticesinde ele geçiren Rusya, onu elde tutmanın sağlam bir idari yapılanmadan geçtiğinin farkındaydı. Bölgenin kendine has koşulları, Rusya'nın merkezi idare unsurlarını tümüyle işletmesini mümkün kılmadı. Bu nedenle bölgeye özgü bir idari yapılanma olarak ve imparatorlukta ilk kez ortaya çıkan "*askeri-halk idaresi*" 1860 yılında teşekkül ettirildi. Bu idari yapılanma, Kafkasya'nın otokton halkını Rusya'nın hakimiyetini kabule ikna etmeyi ve bunu da sürece yayarak gerçekleştirmeyi amaçladı.

Askeri-halk idaresinin özünü, yüksek idarecilerin rütbeli askerlerden seçilmesi ve yine bürokrasinin etkin alanlarında asker kökenlilerin yer alması oluşturuyordu. Bununla birlikte yerel halkın direnişini kırmak amacıyla onların liderlerinden bir kısmına idari görevler dağıtıldı. Hukuk, eğitim ve diğer alanlarda askeri temelli uygulamalar ön plandaydı. Sosyal hizmetlerin nihai amacı, bölge halkının Rus otoritesini tanımasını sağlamaya yönelikti.

96 STSA, Fond 13, op. 3, d. 686, list 12.

97 STSA, Fond 13, op. 3, d. 686, list 12 ob.

98 STSA, Fond 13, op. 3, d. 686, list 13.

Bununla birlikte daha ileri bir adım olarak, kültürel alanda müdahalelerde bulunularak “Ruslaştırma” siyaseti izlenmiştir.

Kuzey Kafkasya halkının ve genel olarak Kafkasya Müslümanlarının Rusya’ya bakışında şüphe hep ön planda olmuştur. Rusya açısından da bölgedeki hakimiyetini kaybetme endişesi bulunmaktaydı. Nitekim Kafkasya idarecilerinin yazışmalarında Osmanlı Devleti’yle yeni bir savaşın başlayabileceği ve bu savaşta Kafkasya Müslümanlarının Türk Ordusu’na katılacağı, Rusya iktidarına başkaldıracakları düşünülüyordu. Şeyh Şamil’in yakalanması bu endişeleri kısmen giderse de 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nın ilk aylarında Dağıstan ve Çeçenistan’da baş gösteren direnişler, Rusya’nın askeri-halk idaresini kaldırmamasına yönelik olan gerekçelerden birini oluşturdu.

Bu çalışmada istifade edilen dönemin askeri valilerinin raporları, Rusya’nın merkezden taşraya ve özellikle Müslüman nüfusa bakışını yansıtmaktaydı. Rusya iktidarının bölgedeki temsilcilerinin, Kuzey Kafkasya halkının askeri üniformalı görevlileri görmesi gerektiği ve ancak bu sayede iktidarın gücünü hissedeceklerine dair görüşlerini kaleme aldıkları raporları, merkezi idarenin de bölgeye bakışını etkilemiştir. Bu anlamda askeri valilerin raporları, bölgedeki idari anlayışın uzun yıllar değişmeden devamını sağlamıştır. Merkezi idarenin 1860’larda gerçekleştirdiği önemli reformlar, askeri-halk idaresinin uygulandığı bölgelerde dikkate alınmamış, kendine özgü bir yönetim anlayışı sürdürülmüştür. Geçici süreliğine kurulan askeri-halk idaresinin, pratik faydaları dikkate alınarak Rusya İmparatorluğu’nun son bulduğu 1917 yılına kadar, Kafkasya’nın güvenlik açısından sıkıntılı sayılan bölgelerinde yürürlükte kaldığı görülmektedir. Bu çalışmada askeri-halk idaresinin bölgedeki yapılanması ve uygulanışı arşiv verileri ışığında analiz edilmeye çalışılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir (Proje no: SYD-2017-24498).

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The present work was supported by The Research Fund of Istanbul University (Project no: SYD-2017-24498).

Kaynakça/References

Arşiv Kaynakları

Sakartvelos Tsentraluri Saistorio Arkivi (STSA)-(Gürcistan Merkez Tarih Arşivi)

Yayınlanmış Obzor (Yıllık), Otçyöt (Rapor) ve Belgeler

AKTI Sobranniyе Kavkazskoyu Arheografiçeskoу Komissiyu, Tom XII, Tiflis 1904.

Esadze, Semen, *İstoriçeskaya zapiska ob upravlenii Kavkazom*, Tom I, Tiflis 1907.

Obzor Dagestanskoу Oblasti za 1891 g. "Prilojeniyе k Vsepoddanneşemu otçetu po grajdanskomu upravleniyu za 1891 god", Temir-Han Şura 1892.

Pamyatnaya knijka Dagestanskoу oblasti, Temir-Han-Şura 1895.

Vsyöpoddanneşiy otçyöt namestnika Kavkazskago po grajdanskomu upravleniyu Kavkazskim ve Zakavkazskim Krayem 1863-1871, Tiflis 1871.

Vsyöpoddanneşiy otçyöt o sostoyanii Terskoу oblasti i Terskago Kazaçyago voyska za 1890 god, Vladikavkaz 1891.

Vsyöpoddanneşiy otçyöt za pyatiletiye upravleniya Kavkazom General-Adyutanta Grafa Vorontsova-Daşkova, S-Peterburg 1910.

Kitap ve Makaleler

Alptekin, Coşkun, "Atabeg", *DİA*, Cilt 4, İstanbul 1991, s. 38-40.

Badem, Candan, *Çarlık Yönetiminde Kars, Ardahan, Artvin 1878-1918*, İstanbul 2018.

Bazarnov, M. A., "Pravoviyе osnovi voenno-narodnoy sistemi upravleniya Severnım Kavkazom", *Vestnik Moskovskogo Universiteta MVD Rossii*, no. 11 (2008), s. 68-70.

Baktıaya, Adil, "1830: Fransa'nın Cezayir'i İşgali, Abdülkadir'in Yükseliş ve Amerikan Kamuoyunda Abdülkadir Hayranlığı", *Ortadoğu Etütleri*, 1/2 (Ocak 2010), s. 146-155.

Çapraz, Hayri, "Gürcistan'da Rus İdaresinin Yerleşmesi (1800-1850)", *OAKA*, 1/1 (2006), s. 67-80.

Degoyev, Vladimir, *Bolşaya igra na Kavkaze istoriya i sovremennost*, Moskva 2003.

Ferro, Marc, *Sömürgecilik Tarihi Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Kadar 13.-20. Yüzyıl*, çev. Muna Cedden, Ankara 2002.

İbragimova, Zarema Hasanovna, "Voенno-narodnoye upravleniye na Severnom Kavkaze (Vtoraya polovina XIX-Naçalo XX vv)", *Voенno-İstoriçeskiy Jurnal*, no. 9 (2020), s. 61-64.

Jersild, Austin Lee, "From Savagery to Citizenship: Caucasian Mountaineers and Muslims in the Russian Empire", *Russia's Orient Imperial Borderlands and Peoples 1700-1917*, ed. Daniel R. Brower- Edward J. Lazzerini, Bloomington 1997, s. 103.

Kabuzan, V. M., *Naseleniye Severnogo Kavkaza v XIX-XX Vekah*, S-Peterburg 1996.

Kersnovskiy, A. A., *İstoriya Russkoу Armii (Tom II) ot vzyatiya Parija do pokoreniya Sredney Azii 1814-1881 g.g.*, Moskva 1993.

Kesayeva R. E. - A. Y. Slanova, "Nekotoriye osobennosti traditsiy kulturi narodov Severnogo Kavkaza (Atalıçestvo)", *Vestnik Severo-Osetinskogo Gosudarstvennogo Universiteta im K. L. Hetagurova*, sayı 4 (2018), s. 19-22.

- Mirzabekov, M. Ya., “Administrativno-Territorialnoye Ustroystvo Dagestana vo Vtoroy Polovine XIX-Naçale XX v.”, *Vestnik İnstituta İAE*, no. 2 (2014), s. 79-92.
- Potto, V., *Kavkazskaya Voyna v otdelnih oçerках, epizodah, legendah i biografiyah*, Tom 5, Tiflis 1889.
- Severnıy Kavkaz v sostave Rossiyskoy imperii*, ed. V. O. Bobrovnikov-İ. L. Babiç, Moskva 2007.
- Tanrıverdi, Mustafa, *Çarlık Rusyası'nda Tiflis Vilayeti (1846-1914)*, Ankara 2019.
- _____, “Kafkasya’da Ruslaştırma Siyaseti (XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başları)”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/International Journal of Historical Researches*, Yıl/Vol. 2, Kafkasya Özel Sayısı/Special Issue on Caucasia, 2017, s. 538-557.
- “Voенno-narodnoye upravleniye”, *Voennaya Entsiklopediya*, T. 18, Peterburg 1912, s. 519.

